

KS. RYSZARD KAMIŃSKI

PRZYNALEŻNOŚĆ DO PARAFII W PŁASZCZYŹNIE DZIAŁANIA

Przynależność religijna jest ważnym i złożonym problemem. Związany jest on z instytucjami religijnymi, szczególnie z Kościołem i parafią, w której Kościół się urzeczywistnia (por. KL 41; KK 26, 28). Obie instytucje wywierają duży wpływ na jednostkę poprzez głoszone wartości i normy zachowań. Jeżeli jednostka zna i akceptuje system wartości i norm religijnych, można mówić o poczuciu całkowitej przynależności. W przypadku, gdy podziela je częściowo lub odrzuca w ogóle, mówi się o częściowej przynależności albo też o zaniku poczucia przynależności. Jest w tym pewne uproszczenie, gdyż poczucie religijnej przynależności uwarunkowane jest wieloma czynnikami, a między innymi środowiskiem społecznym. Przynależność do parafii różnicuje się także w zależności od płaszczyzny partycypacji. Do prawidłowego kształtowania się przynależności religijnej muszą być spełnione konieczne warunki, tak ze strony instytucji religijnej, jak i jednostki.

Z trzech odmiennych płaszczyzn przynależności do parafii, mianowicie kultury, świadomości — interakcji oraz działania, skoncentrujemy się w niniejszym opracowaniu na ostatniej z wymienionych. Przedmiotem zainteresowania będą praktyki religijne obowiązkowe i nadobowiązkowe oraz udział w akcjach parafialnych jako formy interakcji na rzecz parafii. Praktyki religijne jak i udział w akcjach parafialnych stanowią ważny element zespolenia grupowego w parafii. Mogą one posiadać różny zakres działania i stąd może im przypadać różna siła wiążąca.

1. ELEMENTY PRZYNALEŻNOŚCI RELIGIJNEJ DO KOŚCIOŁA I PARAFII

Analizując przynależność religijną katolików, ma się przede wszystkim na uwadze Kościół jako społeczność religijną o charakterze uniwersalnym. Jednakże przynależność ta realizuje się w praktyce za pomocą wielu struktur pośrednich o charakterze religijnym¹. Struktury te są pomostem między jednostką, a społecznością globalną Kościoła². Ze struktur tych najbardziej znaną i jednocześnie najbardziej trwałą w organizmie organizacyjnym Kościoła jest parafia. Podstawą rozważań jest stwierdzenie, że z teologiczno-prawnego punktu widzenia przynależność religijna do parafii jest równoznaczna z przynależnością do globalnej społeczności kościelnej. Na poziomie parafialnym są głoszone te same wartości, normy i wzory zachowań rytualno-moralnych i obrzędowych, co w całym Kościele. Parafia reprezentuje typ grupy całkowicie podporządkowanej globalnej społeczności religijnej Kościoła. W niej znajdują odbicie oddziaływania i procesy zachodzące w szerszych układach społecznych. Parafia, stanowiąc mikrostrukturę globalnej społeczności religijnej, tworzy niejako społeczność pomocniczą Kościoła powszechnego. Przez parafię utrwała się więź przynależności do Kościoła, a osłabienie więzi z parafią prowadzi do osłabienia, albo zaniku więzi z Kościołem³. Teoretycznie przynależność do Kościoła realizuje się w przynależności do parafii. Z charakteru społeczności parafialnej wynika, że wyznaczniki instytucjonalnej więzi przynależnościowej z parafią są te same, co w przynależności religijnej do Kościoła.

Podstaw do określenia istotnych parametrów przynależności religijnej katolików należy szukać w normatywach prawno-teologicznych, w socjologicznym modelu przynależności oraz w pracach klasyków socjologii i psychologii religii.

W znaczeniu teologiczno-prawnym przynależy do Kościoła człowiek, który spełnia przyjęte przez Kościół prawno-teologiczne normy przynależenia do niego. W świetle tych norm członkiem Kościoła jest każdy, kto przyjął chrzest, wierzy we wszystkie prawdy głoszone przez Kościół oraz nie odłączył się sam lub nie został wyłączony z Kościoła na skutek popełnionych błędów. Dogmatyczna Konstytucja o Kościele stwierdza, że

¹ H. Carrier wymienia parafie, wspólnoty religijne, organizacje i stowarzyszenia o charakterze religijnym. Por. H. Carrier. *Psycho-sociologie du lieu d'appartenance a l'Eglise*. W: H. Carrier, E. Pin. *Essais de sociologie religieuse*. Paris 1967 s. 344.

² F. Boulard. *Appartenance religieuse et pastorale*. W: *L'Appartenance religieuse*. Bruxelles 1965 s. 199—204.

³ J. Mariański. *Przynależność do Kościoła jako problem badawczy*. „Chrześcija-nin w świecie” 4:1972 nr 6 s. 41.

do Kościoła należą ci, co mają Ducha Chrystusowego, w całości przyjmują przepisy Kościoła i wszystkie ustanowione w nim środki zbawienia i w jego widzialnym organizmie pozostają w łączności z Chrystusem rządzącym Kościołem przez papieża i biskupów, w łączności polegającej na więzach wyznania wiary, sakramentów, zwierzchnictwa kościelnego oraz wspólnoty (KK 14). Wspomniany dokument soborowy wymienia więc trzy elementy strukturalne przynależności: wiarę, sakramenty oraz wspólnotę wraz ze zwierzchnictwem.

Parafie — jak stwierdza Konstytucja o Liturgii — w pewien sposób przedstawiają widzialny Kościół ustanowiony na całej ziemi (KL 42). Dekret o apostołstwie świeckich stwierdza, że „parafia gromadzi w jedno wszelkie występujące w jej obrębie różnorakie właściwości ludzkie, wszczepiając je w powszechność Kościoła (DA 10). W kontekście takich stwierdzeń soborowych można powiedzieć, że przynależność do parafii realizuje się tak samo jak przynależność do Kościoła na trzech zasadniczych płaszczyznach: kultury, działania i świadomości wraz z interakcją. W związku z powyższym, dokumenty soborowe uważają, że należy pogłębiać u wiernych życie liturgiczne parafii i jego związek z biskupem, należy również do rozkwitu doprowadzić poczucie wspólnoty parafialnej, zwłaszcza w zbiorowym odprawianiu niedzielnej Mszy św. (KL 42). Parafianie czerpiąc siły z czynnego udziału w życiu liturgicznym swojej wspólnoty, gorliwie uczestniczą w jej pracach apostołskich, współpracują usilnie w głoszeniu Słowa Bożego... (DA 10).

Wspomniane elementy przynależności do Kościoła i parafii odnajdujemy także u klasyków socjologii religii⁴. G. Le Bras w badaniach zjawiskowej strony religii akcentował trzy parametry: wiarę w dogmaty, wypełnianie cnót i praktykę sakramentalno-kultową⁵. J. Wach wymieniał trzy określone postawy i formy wyrazu: teoretyczną, praktyczną i socjologiczną (doktryna, kult i wspólnota)⁶. Na podobne wyznaczniki

⁴ Socjologowie religii, prawdopodobnie pod wpływem J. Wacha, zwrócili uwagę na tę płaszczyznę religijności, która znajduje wyraz w przynależności do wspólnoty czy organizacji religijnej. Płaszczyzna ta jest różnie określana przez psycho-socjologów i socjologów religii. G. Leński nazywa ją „parametrem wspólnotowym”, Th. O’Dea — „parametrem instytucjonalnym”, J. Fichter — „parametrem wspólnotowym”, M. King i R. Hunt — „osobistym związkiem z parafią”. Wyczerpująco parametry ten omówił H. Carrier, a usystematyzował i pogłębił G. Milanese. Por. W. Piwowarski, Religijność miejska w rejonie uprzemysłowionym. Warszawa 1977 s. 36; G. Milanese. Sociologia della religione. Torino 1973 s. 117—141.

⁵ G. Le Bras. Etudes de sociologie religieuse. T. 2. Paris 1956 s. 615.

⁶ J. Wach. La sociologie de la religion. Paris 1955. Wydanie polskie. Socjologia religii. Warszawa 1961 s. 48—60. Wymienia on wspólne dziedzictwo nadnaturalnych prawd wiary, kult stanowiący odpowiedź na wiarę objawioną, normy moralne oraz organizacje zewnętrzne regulujące wewnętrzne życie wspólnoty religijnej.

religijności wskazuje N. Greinacher⁷ oraz L. Dingemens i J. Remy⁸.

C.P.G. Tilanus twierdzi, że badacze życia religijnego implicity zakładali pojęcie religijności obejmujące trzy, względnie cztery elementy: wiara w jakąś rzeczywistość religijną, uznanie pewnych norm moralnych, zewnętrzne zachowania religijne indywidualne lub zbiorowe i interioryzację religii w ogólności⁹. Autor ten chociaż nie wymienia wprost wspólnotowego elementu życia religijnego, to jednak odnotowuje, że w praktykach religijnych implicity zawiera się więź z Kościołem, przejawiająca się na różnych poziomach uczestnictwa w życiu religijnym wspólnoty¹⁰.

W. Piwowarski porównując wyniki analiz w zakresie poszukiwania parametrów religijności stwierdza, że *w aspekcie socjologicznym można wyczerpująco określić zjawisko religijne, biorąc pod uwagę pięć podstawowych parametrów: globalny stosunek do wiary, doktrynę religijną, kult religijny, moralność religijną oraz wspólnotę religijną*¹¹.

Wyszczególnione w dokumentach Soboru Watykańskiego II trzy elementy przynależności: wiara, sakramenty i wspólnota występują u prawie wszystkich socjologów religii, chociaż pod różnymi nazwami. Sytuacja ta determinowała badaczy problemy przynależności religijnej do koncentrowania się na wyżej wspomnianych trzech płaszczyznach. Na każdej z tych płaszczyzn katolik realizuje swoją przynależność religijną. Stosunek jednostki do każdej z tych płaszczyzn stanowi przedmiot jego postawy cząstkowej. Można powiedzieć, że przynależność religijna katolika ma trójaspektową strukturę. Osobisty stosunek jednostki do każdej z tych płaszczyzn będzie stanowić przedmiot jego postawy cząstkowej. Te trzy postawy cząstkowe będą stanowiły reprezentację przynależności do Kościoła i parafii. Postawa globalna przynależności religijnej katolika jest rezultatem jego doświadczenia życiowego związanego z jego kontaktami i działaniami w Kościele¹².

⁷ N. Greinacher. L'évolution de la pratique religieuse en Allemagne après la guerre. „Social Compass” 1963 nr 10 s. 345.

⁸ Mówią oni o wierze, praktykach religijnych i życiu moralnym. L. Dingemens, J. Remy. Chaleroy et son agglomération. Aspecte sociologique de la pratique religieuse. Bruxelles 1962. Pierwszy rozdział tej książki w tłumaczeniu polskim: Kryteria żywotności katolicyzmu. W: Ludzie—wiara—Kościół. Analizy socjologiczne. Warszawa 1966 s. 117.

⁹ C.P.G. Tilanus. Zum Begriff und den sozialwissenschaftlichen Messmethoden der Religiosität. Sozialinstitut des Bistums Essen. Bericht 42. Essen 1966 s. 18.

¹⁰ Chodzi tu o nieświadomiony poziom uczestnictwa „w kościelnej masie”, przyjmujący postać „participation mystique” oraz uświadomione uczestnictwo w życiu religijnym wspólnoty przyjmujące postać pewnej potrzeby członkostwa (participation sociale) albo pewnej znajomości faktów i dat Kościoła (participation intellectuelle) czy pewnej pozytywnej postawy wobec Kościoła (participation affective). Por. W. Piwowarski. Religijność wiejska w warunkach urbanizacji. Warszawa 1971 s. 7.

¹¹ Tamże s. 18—20.

¹² Przez postawę globalną rozumie się swoistą organizację postaw cząstkowych,

Przynależność religijna do Kościoła czy parafii, ujęta w kategoriach partycypacji na różnych płaszczyznach, jest zjawiskiem zróżnicowanym. H. Carrier zauważa, że *nie każde... działanie, nie każde zachowanie po- ciąga za sobą rzeczywistą partycypację osobowości... Osoba może podej- mować wielorakie czynności, nie angażując się naprawdę w żadną z nich*¹³.

Przynależność religijna może różnicować się według pewnego con- tinuum, którego jeden koniec reprezentuje pełne uczestnictwo na wszyst- kich trzech poziomach, drugi zaś pewne minimum partycypacji, która pozwala jeszcze orzekać o przynależności do parafii poszczególnej osoby. Między tymi krańcowymi typami przynależności istnieje możliwość po- średnich form więzi przynależnościowej z Kościołem i parafią, które w coraz większym zakresie rozpowszechniają się wśród katolików. W ni- niejszym artykule, zgodnie z tytułem, ograniczymy się tylko do jednej z płaszczyzn przynależności. Chodzi tutaj o przynależność do parafii w płaszczyźnie działania.

2. PRZYNALEŻNOŚĆ DO PARAFII W PŁASZCZYŹNIE DZIAŁANIA

W rozwoju poczucia przynależności do parafii duży udział mają dzia- łania celowe i aktywne w nich uczestnictwo.

Partycypacja na poziomie działania oznacza przynajmniej minimum współdziałania członka w ramach parafii. Współdziałanie obejmuje wszyst- kich członków, tak duchownych jak świeckich, w ramach spełnianych przez nich ról. Chodzi tu o uczestnictwo w praktykach religijnych, współ- działanie w wychowaniu religijnym dzieci i młodzieży, udział w akcjach charytatywnych i działaniach na rzecz parafii. W ramach tej płaszczyzny na szczególną uwagę zasługuje udział w obowiązujących, bądź zalecanych przez Kościół, praktykach religijnych. Udział w obowiązkowych prak- tykach religijnych jest zachowaniem koniecznego warunku bycia człon- kiem, natomiast udział w praktykach nadobowiązkowych informuje prze- de wszystkim o intensywności więzi przynależnościowej z Kościołem i parafią. Inaczej mówiąc, chodzi tu o postawę kultową, postawę wobec obrzędów kultowych i akcji parafialnych¹⁴.

która jawi się nie tylko jako indukcja uogólniająca wielość ustosunkowań cząstko- wych, ale także jako zjawisko względnie stałe, dynamiczne i formujące się przez całe życie katolika. R. Pomianowski. Psychologiczne aspekty przynależności religijnej młodzieży akademickiej. Studium z psychologii wychowawczej. Lublin 1977 s. 72 i 80 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL).

¹³ H. Carrier. *Psycho-sociologie de l'appartenance religieuse*. Rome 1960 s. 155.

¹⁴ Przez kult religijny rozumie się najogólniej zbiór obrzędów sakralnych, za pośrednictwem których jednostka lub grupa społeczna okazuje swoją cześć i uległość wobec Absolutu. Por. Piwowarski, *Religijność wiejska* s. 19.

Kościół katolicki ma swój kult, któremu przypisuje duże znaczenie. W tym świetle jasne jest, że stosunek katolika do obrzędów religijnych należy uznać za ważny wyznacznik jego przynależności religijnej. Badania socjologiczne wskazują na integrującą rolę aktów obrzędowych. Dotychczasowe badania informują też, że w świadomości wielu katolików uczestnictwo w praktykach religijnych jest traktowane jako istotny element religii katolickiej i jest wyżej oceniane niż partycypacja w sferze wartości i norm religijno-moralnych.

Praktyki religijne są ściśle powiązane z wierzeniami religijnymi katolików, one nadają wierzeniom zewnętrzny, obrzędowy charakter. W obrzędowości istotne znaczenie ma element przeżyciowy, związany z doświadczeniem sacrum. Takie doświadczenie, które powinno mieć miejsce w praktykach religijnych, budzi u parafian uczucie przywiązania i szacunku, i w ten sposób przyczynia się do umocnienia wiary i więzi ze wspólnotą parafialną. Praktyki religijne mogą mieć różny zakres działania i może przypadać im różna siła wiążąca z parafią¹⁵. H. Carrier uważa, że dla każdego poziomu praktyk religijnych będzie przypadał różny poziom integracji z grupą parafialną¹⁶. E. Durkheim zaś wyraża pogląd, że obrzędy, ulegając stopniowo instytucjonalizacji, stają się sformalizowanymi sposobami wyrażania wierzeń i uczuć wspólnoty, przez co przyczyniają się wybitnie do wzmacniania integracji społecznej¹⁷.

Obrzędy kultowe, które przyjmuje się za reprezentatywne w opisie przynależności katolików na płaszczyźnie działania, dzieli się najczęściej na dwie grupy: liturgiczne i paraliturgiczne. Pierwsze z nich są dla katolików obrzędami obowiązującymi, drugie zaś — nadobowiązkowymi. Do pierwszych zalicza się przede wszystkim mszę św., która w nauczaniu kościelnym jest najwyższym aktem uwielbienia, dziękczynienia i prośby. W tym akcie liturgicznym uczestnicy są rytualnie zjednoczeni z całym Kościołem. Msza św. jest ofiarą Nowego Testamentu, ustanowioną przez Jezusa Chrystusa. W nauczaniu i praktyce Kościoła stanowi ona centralny akt kultu, który nadaje sens wszystkim innym aktom kultowym¹⁸ i ma zawsze charakter publiczny i społeczny (KL 27). Jest to praktyka obowiązująca wszystkich katolików. Ten obowiązek uczestniczenia we mszy św. dotyczy wszystkich niedziel i świąt nakazanych w roku kościelnym.

¹⁵ Por. S. Karsznia. Przynależność do parafii katolickiej w nowym środowisku wielkomiejskim. Studium psycho-socjologiczne parafii Nowa Huta-Mogiła. Lublin 1973 s. 322 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL).

¹⁶ Carrier, Psycho-sociologie de l'appartenance s. 168.

¹⁷ E. Durkheim. Les formes elementaires de la vie religieuse. Paris 1960 s. 56.

¹⁸ Por. B. Nadolski. Urzeczywistnianie się Kościoła w liturgii w świetle dokumentów Vaticanum II. Poznań 1981 s. 73—78.

Do obrzędów liturgicznych zalicza się także sakramenty (por. KL 59, 66—78; KK 14). Są to ustanowione przez Chrystusa środki uświęcenia, podstawowe formy oddawania czci Bogu. Sakramenty swoją symboliką i obrzędowością wyrażają i ujawniają misterium Chrystusa i naturę Kościoła (por. KL 2). W liturgii sakramentów znajdują swoje odzwierciedlenie tak teandryczna jak i społeczna struktura Kościoła. Kościół jest społecznością hierarchicznie zróżnicowaną. Odzwierciedlenie tej społecznej struktury Kościoła w obrzędach sakramentalnych widoczne jest w podziale funkcji spełnianych przez wiernych. Najwyraźniej jest to widoczne podczas ofiary mszy św. sprawowanej we wspólnocie.

Drugi rodzaj obrzędów stanowią nabożeństwa paraliturgiczne. Należą do nich wszystkie praktyki kultowe poza liturgią mszy św. i sakramentów. Wymienia się tu nabożeństwa ku czci Matki Bożej i świętych: nabożeństwa tzw. majowe, październikowe, procesje i pielgrzymki, nabożeństwa okolicznościowe, jak poświęcenie pól, mieszkań, misje, rekolekcje itp. Udział w tych nabożeństwach dokonuje się nie z nakazu Kościoła, ale na zasadzie dobrowolnego wyboru, z pobożności.

W refleksji nad przynależnością do parafii zwraca się uwagę na te formy praktyk i zakres ich uczestnictwa, które odgrywają zasadniczą rolę w kształtowaniu się społecznej przynależności do parafii w kształtowaniu się postawy kultowej parafian¹⁹. Do praktyk typowo parafialnych należą te, które spełniane są w ramach wspólnoty parafialnej i takie, które jej nie wykluczają, ale mogą odbywać się bez niej. Należą do nich praktyki jednorazowe, jak: chrzest, bierzmowanie, I komunია św., pogrzeb katolicki i nie we wszystkich przypadkach sakrament małżeństwa. Ponadto trzeba wymienić tu praktyki spełniane obowiązkowo dla podtrzymania i rozwijania życia religijnego, jak niedzielna i świąteczna msza św. i wielkanocna komunია św. Należą do nich także praktyki nadobowiązkowe, zwane pobożnymi, jak: różnego rodzaju nabożeństwa miesięczne, tygodniowe, uroczystości odpustowe, procesje, pielgrzymki itp.²⁰

W ramach przynależności na płaszczyźnie działania zostanie omówiony także udział parafian w działaniach na rzecz parafii. Udział ten jest wyrazem więzi z parafią, ponieważ funkcjonuje ona w ścisłym związku z jej członkami i dla nich. Rezultatem zaangażowania jednostki jest między innymi to, że ona sama przyjmuje wartości i określone wzorce zachowania, typowe dla danych grup społecznych. Recepcja wzorów zachowania w wielu przypadkach dokonuje się w sposób nieuświadomiony,

¹⁹ Postawa kultowa jest względnie stałym pozytywnym lub negatywnym ustosunkowaniem się katolika wobec obrzędów liturgicznych. Por. Pomianowski. *Psychologiczne aspekty* s. 79.

²⁰ W ten sposób dzielił praktyki religijne G. Le Bras: jednorazowe, obowiązkowe i nadobowiązkowe. *Etudes de sociologie religieuse*, T. 2 s. 615.

szczególne u osób mało krytycznych. Działają tu mechanizmy wspólnototwórcze i identyfikacyjne, którym ulega w jakiś sposób każdy człowiek²¹.

3. CHARAKTERYSTYKA ANALIZOWANYCH BADAŃ

Dla określenia przynależności do parafii na płaszczyźnie działania zostaną wykorzystane wyniki dotychczasowych badań socjologicznych. Próbę określenia stanu religijności, w tym także przynależności do parafii, podjął Zakład Socjologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w kilkudziesięciu parafiach, należących do różnych środowisk społecznych. Nie wszystkie badania były prowadzone wyłącznie pod kątem przynależności do parafii. Wiele z uwzględnionych tutaj prac to monografie o religijności mieszkańców parafii, które obejmują także problematykę przynależności do parafii. Uwzględniamy więc wyniki badań z 61 parafii, prowadzonych w latach 1970—1984. Analizowane badania podzieliśmy według typu środowiska parafialnego na siedem grup²². Grupę pierwszą stanowią badania prowadzone w parafiach wielkich miast: parafia św. Jadwigi w Gdańsku, Piotra i Pawła w Katowicach, Nowa Huta-Mogiła, św. Jakuba w Szczecinie, Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Franciszka w Warszawie. Ten typ parafii oznaczymy w tabelach symbolem A. Drugą grupę stanowią badania prowadzone w średnich miastach: Chełmie, parafii Niepokalanego Serca NMP w Grudziądzu, Serca Jezusowego w Jastrzębiu Zdroju, św. Józefa w Rybniku, św. Bartłomieja w Połucku i badania w Puławach oraz Lubinie. Ten typ środowiska parafialnego oznaczymy symbolem B. Trzecią grupę stanowi 6 parafii małych miast albo małomiasteczkowo-wiejskich, w których jednak była badana tylko ludność zamieszkała w małych miasteczkach. W tej grupie znalazły się badania prowadzone w Busku Zdroju, dzielnicy „Polna” w Grójcu, Kazimierzu, Lubartowie, Lesku i Pruszczu Gdańskim. Oznaczono je symbolem C. Czwartą grupę stanowią parafie małomiasteczkowo-wiejskie²³, w których badano zarówno parafian miejskich, jak i wiejskich. Należy tu 8 parafii: Chojna Szczecińska, Kartuzy, Łapy, Ostrów Mazowiecka, Łączna, Rejowiec, parafie św. Aleksandra i św. Piotra i Pawła w Su-

²¹ T. Witkowski. Atrakcyjność grupy społecznej. „Roczniki Filozoficzne” 18:1970 z. 4 s. 35—44.

²² Podstawę zaliczenia do poszczególnych grup miejskich stanowi ilość mieszkańców miasta w roku prowadzenia badań, a w przypadku zaliczenia do typu parafii wiejskiej — odległość wsi od dużych ośrodków miejskich lub przemysłowych.

²³ Parafie te obejmują ludność całego lub części małego miasta oraz okolicznych wsi.

walkach²⁴. Ten typ parafii oznaczymy symbolem D. Piątą grupę stanowi 10 parafii podmiejskich. Grupę tę reprezentują badania prowadzone w parafiach Biała Stara, Dąbrowica, Garbów, Gołąb, Iwonicz, Końskowola, Markuszów, Przybyszówka, Tomaszowice i Wolanów. Wymienione parafie oznaczymy symbolem E. Szóstą grupę stanowią parafie wiejskie. Skorzystamy tutaj z badań prowadzonych w 18 parafiach wiejskich: Berest, Bilnów, Dąbrówka Ostrołęcka, Faryny, Górzycza, Husów, Jelonki, Kluskowice, Kołaki, Kostkowo, Kobyłty, Kulesze Kościelne, Lipki Wielkie, Lubiel, Łoje Awissa, Raczki, Szczepankowo, Strzelno. Grupę tę oznaczymy w tabelach symbolem F. Ostatnią z wydzielonych grup stanowią parafie wiejskie, w których badano tylko ludność pracującą w PGR. Uwzględniono tu badania ludności PGR Dzierżgoń, Golczewo, Laski Lubuskie, Stary Przylep, PGR dawnego powiatu Olecko i Bartoszyce. Tę grupę oznaczymy symbolem G.

W przeprowadzonej analizie chodzić będzie o odpowiedź na pytanie, czy istnieje i jaka jest zależność między środowiskiem parafialnym i strukturą płci, a przynależnością do parafii w płaszczyźnie działania. Uzyskane wyniki związane ze środowiskiem społecznym przedstawimy w tabelach²⁵, natomiast wskaźniki odnoszące się do struktury płci w formie opisowej.

Wydaje się, że ukazana dla poszczególnych typów reprezentatywność stanowi dostateczną podstawę do przeprowadzenia zamierzonych analiz.

4. PRAKTYKI RELIGIJNE JAKO WSKAŹNIK PRZYNALEŻNOŚCI DO PARAFII

Ważnym elementem zespolenia grupowego w parafii oraz formowania postawy kultowej są praktyki religijne. Przynależność do parafii dokonuje się nie tylko poprzez określone wierzenia i moralność, czyli świadomość religijną parafian, ale także przez związane z tymi wierzeniami obrzędy zwane praktykami religijnymi.

Przez kult religijny rozumie się na ogół zbiór obrzędów sakralnych, za pośrednictwem których jednostka lub grupa społeczna okazuje swoją cześć i uległość wobec Absolutu²⁶. Parafia jest grupą religijną, w której

²⁴ Miasto Suwałki w 1975 r. liczyło 30,6 tys. mieszkańców. W zasadzie przekraczało ono kryterium demograficzne małego miasta, ale ze względu na przynależność do parafii ludności z okolicznych wsi zaliczyliśmy je do parafii miejsko-wiejskich.

²⁵ W tabelach wskaźniki nie będą się sumować do 100%, ze względu na nieuwzględnienie wskaźników tych respondentów, którzy udzielili negatywnej odpowiedzi „nie wiem” i „brak odpowiedzi” itp.

²⁶ Piwowski, Religijność wiejska s. 19.

życiu kult religijny odgrywa duże znaczenie. Stosunek katolika do obrzędów Kościoła jest ważnym wyznacznikiem jego przynależności religijnej. Badania z socjologii rytów wyraźnie wskazują na integrującą rolę aktów obrzędowych. Aktom kultu przypisuje się ukrytą funkcję socjologiczną i wychowawczą. Funkcje te polegają na interakcji członków ze wspólnotą z jednej strony oraz na zróżnicowaniu statusów i ról w łonie grupy wierzących z drugiej strony.

Chociaż praktyki religijne z socjologicznego punktu widzenia ujmuje się jako zachowanie religijne członków grupy religijnej, to jednak nie wszystkie praktyki religijne mają charakter publiczny i zbiorowy. Niektóre z nich są przez członków parafii spełniane indywidualnie i prywatnie. Mimo to uczestnictwo w praktykach religijnych traktowane jest jako jeden ze znaków zaangażowania religijnego. Jest to wskaźnik wewnętrznej religijności oraz przynależności do Kościoła²⁷. Jakkolwiek spełnianie praktyk religijnych nie zawsze wskazuje na wewnętrzną wiarę osoby²⁸, która je wykonuje, to jednak niespełnienie praktyk religijnych jest negatywnym sprawdzianem religijności²⁹. Uczestnictwo w kulcie stanowi zewnętrzną manifestację życia religijnego i ważny element integracyjny.

Sporo światła na określenie roli praktyk religijnych w budzeniu poczucia przynależności do parafii mogłyby rzucić motywy spełniania tych praktyk. Badanie motywów i odróżnianie motywów religijnych od świeckich w wypełnianiu praktyk religijnych jest trudne przy pomocy zwykłej ankiety, ponieważ są one przez samych wierzących traktowane jako sprawy bardzo osobiste.

Praktyki religijne mogą mieć różny zakres oddziaływania i stąd może im przypadać różna siła wiązania z parafią. Całokształt spełnianych praktyk religijnych tworzy kultowy aspekt przynależności. Najczęściej przyjmuje się podział praktyk religijnych na jednorazowe, obowiązkowe i nadobowiązkowe³⁰. Do praktyk typowo parafialnych należą te, które: a) wymagają grupy parafialnej i b) takie, które nie wykluczają jej, ale mogą odbywać się bez niej. Do pierwszej należą regularne i nieregularne obo-

²⁷ G. Le Bras podkreśla, że praktyki religijne mogą przyczynić się do rozbudzenia wiary, lecz nie jest to wpływ automatyczny, gdyż czasem mogą one wyrodzić się w tzw. formalizm, często graniczący z magią. Por. J. Majka, Socjologia religii w ujęciu prof. G. Le Bras'a a socjologia duszpasterska, „Zeszyty Naukowe KUL” 3:1960 z. 2/10 s. 98; E. Ciupak, Parafianie. Warszawa 1961 s. 123—124.

²⁸ Nie wszystkie praktyki religijne są przejawem wewnętrznej religijności, bo w wielu przypadkach są one spełniane pod wpływem różnych nacisków, jak np. środowiska rodzinnego, tradycji, opinii publicznej itp.

²⁹ J. Pastuszka, Religijność wewnętrzna i zewnętrzna. „Homo Dei” 27:1958 z. 2 s. 199.

³⁰ Tak dzieli praktyki G. Le Bras. Etudes de sociologie religieuse. T. 2 s. 615 nn; Podział ten przyjmuje również W. Piwowarski, Por. Religijność wiejska s. 173.

wiązki, jak: niedzielna msza św., wielkanocna komunia św., katechizacja dzieci itp. oraz praktyki nadobowiązkowe, jak: nabożeństwa tygodniowe, miesięczne, okresowe, uroczystości odpustowe, procesje itp. Do drugiej grupy należą praktyki jednorazowe: chrzest, bierzmowanie, I komunია św., sakrament małżeństwa, pogrzeb katolicki.

Analizę wspomnianych trzech rodzajów praktyk religijnych będziemy przedstawiać w kolejności, jaka najczęściej jest przyjmowana. Biorąc to pod uwagę, omówimy kolejno praktyki jednorazowe, obowiązkowe i nadobowiązkowe. Analizę tę poprzedzi ukazanie wyników badań odnośnie systematyczności udziału w praktykach religijnych.

a) Systematyczność udziału w praktykach religijnych

Parafia jest grupą religijną, która praktykuje kult i przypisuje mu duże znaczenie. W tym świetle stosunek katolika do różnego rodzaju obrzędów Kościoła należy uznać za ważny wyznacznik jego przynależności religijnej. Badania z zakresu socjologii rytów wyraźnie wskazują na integrującą rolę aktów obrzędowych. Zależy to w dużym stopniu od systematyczności udziału w obrzędach liturgicznych, a zwłaszcza tych, które odgrywają zasadniczą rolę w kształtowaniu się społecznej przynależności do parafii. Zanim zostaną omówione wymienione wyżej trzy rodzaje praktyk religijnych, zwrócimy najpierw uwagę na globalny stosunek do praktyk religijnych. Wydaje się bowiem, że zależnie od postawy badanych wobec praktyk religijnych, będzie się kształtował udział w konkretnych praktykach religijnych. Samookreślenie się respondentów wobec udziału w praktykach religijnych ilustruje poniższa tabela ³¹.

Tabela 1. Typ środowiska parafialnego a udział w praktykach religijnych (w %).

Typ środowiska parafialnego	Ilość badanych parafii	Praktykują systematycznie	Praktykują niesystematycznie	Przestrzegają niektórych praktyk
Parafie wielkich miast (A)	3	45,8	35,0	13,4
Parafie średnich miast (B)	3	52,8	30,2	11,0
Parafie małych miast (C)	4	48,7	34,7	10,1
Par. miejsko-wiejskie (D)	5	47,7	37,9	7,4
Parafie podmiejskie (E)	9	43,9	40,5	13,7
Parafie wiejskie (F)	11	56,9	31,2	5,9
Parafie — PGR (G)	2	31,7	37,8	24,3

³¹ Na temat zależności stanu praktyk religijnych od środowiska społecznego pisał

Blisko połowa badanych (poza środowiskiem PGR) określiła siebie jako systematycznie praktykujących. Najwyższe wskaźniki osiągnęli respondenci parafii wiejskich, najniższe respondenci z PGR i wielkich miast. W kategorii praktykujących niesystematycznie jeszcze mniejsza jest różnica wskaźnikowa. Różnica między najwyższym wskaźnikiem (40,5% dla parafii podmiejskich) i najniższym (30,2% dla parafii średnich miast) wynosi 10,3%. Duże zróżnicowanie natomiast występuje w kategorii przestrzegających tylko niektóre praktyki religijne. Najwięcej takich osób jest w środowisku PGR (24,3%) i w środowisku wielkomiejskim (13,4%), zaś najmniej w środowisku wiejskim (5,9%). W poszczególnych środowiskach parafialnych od 2% do 6% respondentów uważa się za niepraktykujących.

Pomiędzy strukturą płci a globalnym stosunkiem do praktyk religijnych zachodzi wysoka zależność statystyczna. We wszystkich typach środowisk parafialnych więcej kobiet niż mężczyzn określa siebie jako systematycznie praktykujące (np. w parafiach wielkich miast 40,5% mężczyzn i 46% kobiet, w parafiach wiejskich 55,2% mężczyzn i 65,4% kobiet). Różnice na korzyść kobiet są znaczne we wszystkich typach parafii. Wynoszą one od 5,5% w przypadku parafii wielkich miast do 18,8% w parafiach średnich miast i 17,5% w parafiach podmiejskich. Spadek nasilenia praktyk religijnych wśród mężczyzn wskazuje na nasilenie się indyferentyzmu religijnego w tej grupie parafian i to we wszystkich typach parafii. Tylko w parafiach wiejskich ponad połowa badanych mężczyzn określiła siebie jako systematycznie praktykujących. Należy przypuszczać, że osoby, które określiły siebie jako systematycznie praktykujące, odnoszą to przede wszystkim do udziału w niedzielnej mszy św.

Powyższe zestawienie wyników badań upoważnia do stwierdzenia, że wysokie są we wszystkich typach parafii wskaźniki praktykujących systematycznie. Wskaźniki niepraktykujących wcale są niewielkie. Wydaje się, że w tej ostatniej kategorii najwięcej jest tych, którzy najbardziej związani są z rozwojem społeczeństwa przemysłowego i oddziaływaniem miejskiego stylu życia ³².

Niniejszą refleksję nad systematycznością udziału w praktykach religijnych należy pogłębić analizą praktyk religijnych. Ułatwiłoby to udzielenie odpowiedzi na pytanie, co respondenci mają na uwadze wyrażając swój subiektywny stosunek do praktyk religijnych i jak one rzutują na poczucie przynależności do parafii.

już autor w „Collectanea Theologica” 52:1982 f. 3 s. 137—143. Różnica we wskaźnikach pochodzi stąd, że w obu opracowaniach uwzględniono różne badania.

³² Piwowski, Religijność miejska s. 141—142.

b) Praktyki jednorazowe

Praktyki jednorazowe, jak sama nazwa wskazuje, spełniane są z reguły jeden raz w życiu i dotyczą przełomowych wydarzeń życia ludzkiego. Obrzędy te nadają najważniejszym wydarzeniom ludzkiego życia, jak: narodzenie, dojście do używania rozumu, zakończenie okresu dzieciństwa, choroba i śmierć, rangę wydarzeń społecznych. Wiążą się one z naturalnym rytmem życia człowieka i dlatego zachowują dużą trwałość. Z praktykami jednorazowymi związane są zewnętrzne uroczystości rodzinne i lokalne, które w poszczególnych regionach Polski są różnie obchodzone. Ten środowiskowy kontekst powoduje, że uczestnicy praktyk jednorazowych kierują się mieszanymi motywacjami: kulturowymi, społecznymi i religijnymi³³.

Trudno jest dokładnie określić, na ile w wypełnianiu praktyk jednorazowych przeżywana jest przynależność do społeczności wierzących. Wydaje się, że akceptacja praktyk jednorazowych ukazuje tylko minimalną więź z Kościołem i parafią. Taki związek jest podtrzymywany nawet przez tych, którzy utracili kontakt z parafią i Kościołem, nie wypełniając praktyk obowiązkowych, bądź odrzucając zasady dogmatyczno-moralne³⁴. Wprowadzenie do liturgii języka polskiego i lepsze rozumienie treści wyrażanej przez symbolikę tych praktyk ma wpływ na głębsze przeżywanie i zrozumienie swego związku ze wspólnotą religijną. W wypełnianiu praktyk jednorazowych dużą rolę odgrywają jednak nie tylko te elementy, ale także siła tradycji i obowiązujące w środowisku zwyczaje. Jak rezygnacja z praktyk jednorazowych nie zawsze musi oznaczać brak wiary, tak z przywiązania do nich nie zawsze można twierdzić o więzi z parafią i Kościołem oraz o pobudkach religijnych, tkwiących u podłoża oznaczać podkreślenie więzi z religią i Kościołem, choć nie zawsze z własną parafią. Nie zawsze bowiem wybiera się swój kościół parafialny jako miejsce praktyk jednorazowych. Nieraz z różnych motywów może być nim inny kościół. W takich wypadkach praktyki jednorazowe nie wiążą jednostki z grupą parafialną. Praktyki jednorazowe, jako czynniki wiążące wiernych z parafią, spełniają też rolę czynników utwierdzających wiarę i są okazją do bezpośrednich kontaktów wiernych z duchowieństwem³⁵.

Praktyki jednorazowe nie tylko pełnią ważną funkcję w życiu rodzinnym i społeczności lokalnej, ale także ukazują społeczny wymiar waż-

³³ Tamże s. 262; Tenże. Religijność wiejska s. 174.

³⁴ J. Mariański. Dynamika przemian religijności wiejskiej w warunkach industrializacji. Studium socjologiczne na przykładzie rejonu płockiego. Lublin 1979 s. 390 (mps pracy habilitacyjnej, Archiwum KUL).

³⁵ Por. R. Kamiński. Środowisko społeczne a przynależność do parafii w świetle badań socjologicznych na KUL. „Collectanea Theologica” 52:1982 f. 3 s. 138.

nych wydarzeń ludzkiego życia i dają Kościołowi szansę wpływu na życie nawet tych osób, które nie respektują innych zaleceń Kościoła. Przywiązanie do praktyk jednorazowych, chociaż ma swoje religijne podłoże, nie zawsze angażuje do osobistego zaangażowania w sprawy parafii.

Do praktyk jednorazowych należy chrzest dziecka, I komunია św., bierzmowanie, ślub kościelny i pogrzeb katolicki.

Badanie praktyk jednorazowych w interesujących nas parafiach oparte było najczęściej na globalnych liczbach, dotyczących chrztów, ślubów, pogrzebów katolickich, I komunii św. i bierzmowania. Stąd i dane zebrane w tym artykule mają charakter tylko orientacyjny. Podanie dokładniejszych statystyk kościelnych umożliwiłoby lepsze ustalenie partycypacji katolików różnych środowisk społecznych w praktykach jednorazowych.

Pierwszą z praktyk jednorazowych jest chrzest dziecka. Od strony instytucjonalnej praktyka ta ma duże znaczenie dla parafii, gdyż nowo-ochrzczony przez chrzest staje się członkiem parafii i społeczności kościelnej. Przyjęcie chrztu uprawnia do przyjęcia wszystkich innych sakramentów. Od przyjęcia chrztu zaczyna się wewnątrzkościelna socjalizacja dziecka.

Praktyka chrztu jest zjawiskiem powszechnym we wszystkich badanych środowiskach parafialnych. Zauważono jednak, że wyższe wskaźniki osiągnięto w parafiach wiejskich, niż w parafiach małych czy średnich miast, a w parafiach wielkomiejskich niższe, niż we wszystkich wcześniej wymienionych. Nie są to jednak różnice znaczne. W parafiach wiejskich, podmiejskich, PGR, małomiasteczkowych poza sporadycznymi przypadkami³⁶ udziela się chrztu św wszystkim dzieciom³⁷. Chrzest dzieci traktuje się więc w tych parafiach jako pewną „konieczność kulturową”.

³⁶ W opracowaniu badań w Grójcu podkreślono fakt występowania w Osiedlu „Polna” sześciu dzieci nieochrzczonych. Rodzice tych dzieci nie mają żadnego kontaktu z kościołem parafialnym. Por. M. Duś. Postawy religijne mieszkańców nowego osiedla „Polna” w Grójcu. Lublin 1973 s. 174 (Archiwum KUL, mps).

³⁷ Powyższe stwierdzają opracowania badań z nast. parafii: Iwonicz — J. Ramocki. Struktura społeczno-zawodowa a religijność ludności wiejskiej na przykładzie Iwonicza. Lublin 1976 s. 129 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL); Przybyszówka — K. Nawrocki. Przynależność do parafii rzymsko-katolickiej w środowisku rolniczo-robotniczym na przykładach parafii Husów i Przybyszówka. Studium psycho-socjologiczne. Lublin 1984 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL) s. 201; Kostkowo — S. Horodecki. Struktura etniczno-społeczna a religijna w rejonie Kaszub na przykładzie parafii Kostkowo k. Wejherowa. Lublin 1974 s. 72 (mps, Archiwum KUL); Dąbrówka Ostrołęcka — M. Borecki. Religijność katolików środowiska wiejskiego na przykładzie parafii Dąbrówka Ostrołęcka. Lublin 1980 (mps, Archiwum KUL) s. 79; PGR Dzierzgoń — T. Rudziński. Stabilność zamieszkania a religijność robotników rolnych (Dzierzgoń). Lublin 1978 s. 51 (mps, Archiwum KUL); św. Piotra i Pawła w Suwałkach — J. Ołdakowski. Religijność a środowisko społeczne na przykładzie parafii św. Apostołów Piotra i Pawła. Lublin 1975 (mps, Archiwum KUL) s. 73.

W omawianych tutaj badaniach zwracano jednak uwagę na fakt opóźnienia chrztu dzieci. W parafii Dąbrowica w latach 1969—1973 do 1 miesiąca ochrzczono 46,9% dzieci, a w latach 1974—1978 tylko 23,1%. W tych samych pięcioleciach odnośne wskaźniki w parafii Tomaszowice kształtowały się na poziomie 40,8% i 15,6%. Od 1 do 2 miesięcy chrzcilo w parafii Dąbrowica dla odnośnych pięcioleci 39,4% i 41,0%, a dla parafii Tomaszowice 35,8% i 29,9%; od 2 do 3 miesięcy w Dąbrowicy 7,6% i 17,5% a w Tomaszowicach 9,4% i 24,5%; od 3 do 6 miesięcy w Dąbrowicy 6,1% i 14,0%, a w Tomaszowicach 10,6% i 20,5%. Ponad 6 miesięcy — w Dąbrowicy 6% i 4,4% i w Tomaszowicach 3,4% i 9,4%³⁸. W badaniach w Busku Zdroju stwierdzono, że w ciągu miesiąca od urodzenia ochrzczonych było 36,2% dzieci, w ciągu 2—3 miesięcy 52%, a od 4 miesięcy do roku 8,1% i ponad rok — 3,7%³⁹. Na tendencję spadkową chrztów udzielanych w pierwszych tygodniach po urodzeniu w latach 1967—1977 wskazuje J. Mariański w rejonie plockim⁴⁰.

Trochę inna sytuacja w omawianej kwestii panuje w parafiach średnich i wielkich miast. Badania prowadzone w parafii Nowa Huta-Mogiła mówią, że odsetek chrztów w stosunku do liczby urodzeń wynosił w roku 1960 — 95,9%, z czego w 1968 r. 11,6% ochrzczonych dzieci pochodziło z małżeństw cywilnych, 7,8% to dzieci samotnych matek i 80,7% z małżeństw katolickich. W roku zaś 1971 13,6% z małżeństw cywilnych, 9,3% to dzieci samotnych matek i 81,1% z małżeństw katolickich⁴¹. W parafii św. Franciszka w Warszawie sakrament chrztu przyjmowany jest przez 85% dzieci⁴². W parafii św. Jakuba w Szczecinie odsetek chrztów w stosunku do liczby urodzeń wynosił 88,2% w 1974 roku, 91,1% w roku 1979 i 88,5% w roku 1980⁴³. Z tej liczby na małżeństwa katolickie przypadało w roku 1980 86,4% chrztów, na małżeństwa cywilne 8,7% i na matki samotnie wychowujące dzieci 4,9% chrztów⁴⁴. Badania w Płocku wykazały, że w 1969 r. 89,8% ochrzczonych dzieci pochodziło z małżeństw katolic-

³⁸ Por. S. Flis. Religijność katolików w środowisku podmiejskim. Studium socjologiczne na przykładzie parafii Dąbrowica i Tomaszowice k. Lublina. Lublin 1984 s. 289 (mps, Archiwum KUL).

³⁹ Zob. C. Bodzioch. Religijność małego miasta w środowisku uzdrowiskowym na przykładzie Buska-Zdroju. Studium socjologiczne. Lublin 1980 s. 37 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL).

⁴⁰ Por. Mariański. Dynamika s. 391.

⁴¹ Karsznia. Przynależność s. 327—329.

⁴² J. Gryciuk. Struktura demograficzna i społeczna a religijność katolików wielkiego miasta na przykładzie parafii Św. Franciszka z Asyżu w Warszawie. Lublin 1981 s. 183 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL).

⁴³ Por. P. Kurałowicz. Przynależność do parafii katolickiej w środowisku wielkomiejskim na przykładzie miasta Szczecina. Lublin 1981 s. 270 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL).

⁴⁴ Tamże s. 271.

kich, 8,2% z małżeństw cywilnych i 2% to dzieci samotnych matek⁴⁵. W badaniach prowadzonych w Lubartowie okazało się, że w roku 1968 ochrzczono 91,6% dzieci zrodzonych z małżeństw po ślubie kościelnym, 4,9% po ślubie cywilnym i 3,5% to dzieci samotnych matek. W tym samym mieście w roku 1976 dzieci ochrzczonych z małżeństw po ślubie kościelnym było 94,4%, po ślubie cywilnym 2,2% i dzieci samotnych matek 3,3%⁴⁶.

Z powyższych danych wynika, że zdecydowana większość parafian chrzci swoje dzieci. Chociaż z przytoczonych wskaźników trudno jest wyciągać daleko idące wnioski, to jednak można odnotować, że zaniedbania w praktyce chrztu dzieci pozostają w jakiejś mierze w związku z heterogenicznością środowiska. Można również stwierdzić, że osoby żyjące w związku cywilnym, jak i samotne matki, a więc pozostające w jakiejś mierze w konflikcie z nakazami Kościoła, wypełniają w większości obowiązek względem swoich dzieci. Od strony rozpatrywanej tutaj przynależności do parafii zjawisko to ma pozytywną wymowę. Wspomniane osoby nie chcą same zrywać całkowicie więzi z parafią i nie chcą utrudniać nawiązania kontaktu z Kościołem i parafią swoim dzieciom.

Praktyką powszechną prawie tak samo jak chrzest jest I komunія św. Badania prowadzone w parafiach wiejskich wskazują na 100% niemal udział w tej praktyce⁴⁷. Podobne badania w PGR mówią również o powszechności tej praktyki⁴⁸. Zbliżony do 100% jest udział w tej praktyce dzieci z parafii małomiasteczkowych⁴⁹. Również w parafiach średnich miast praktyka I komunii św. osiąga bardzo wysokie wskaźniki. Badania w Płocku mówią tylko o „nieznacznym odsetku dzieci z klas drugich nie objętych katechizacją przygotowawczą...”⁵⁰. W parafiach wielkomiejskich wskaźniki dzieci przystępujących do I komunii św. są trochę niższe, choć i tutaj powszechne. Badania w parafii św. Jakuba w Szczecinie wykazały, że w latach 1975—1980 na ogólną liczbę dzieci 726 do I komunii św. przystąpiło 648, co stanowi 89,2%⁵¹. Podobne wskaźniki otrzymano w badaniach w Nowej Hucie. Okazało się, że wskaźniki dzieci przyjmujących ten sakrament wynosiły w Nowej Hucie w 1961 roku 90,2% i w 1971 roku —

⁴⁵ Mariański. Przynależność s. 222.

⁴⁶ A. Galek. Religijność katolików małego miasta w rejonie uprzemysłowionym na przykładzie miasta Lubartowa. Lublin 1980 s. 254 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL).

⁴⁷ Por. S. Grajewski. Typologia religijności katolików wiejskich na przykładzie parafii Szczepankowo k/Łomży. Lublin 1976 s. 49—50 (mps, Archiwum KUL).

⁴⁸ Por. Rudziński. Stabilność s. 51.

⁴⁹ Por. Duś. Postawy s. 175; Ołdakowski. Religijność s. 73.

⁵⁰ J. Mariański. Więź społeczna parafii miejskiej w rejonie uprzemysłowionym. Lublin 1972 s. 223 (mps, Archiwum KUL).

⁵¹ Kurałowicz. Przynależność s. 273.

89,4%⁵². W parafii św. Franciszka w Warszawie określono wskaźniki przystępujących do I komunii św. dzieci na 75%⁵³.

Z przytoczonych danych wynika, że praktyka I komunii św. we wszystkich typach środowisk parafialnych jest fenomenem powszechnym. Trudno jest jednak określić, w jakim stopniu przyczynia się ona do wzmocnienia więzi z parafią, a na ile jest tylko sposobnością do spotkania rodziny i najbliższych przyjaciół. Przypadki niespełniania tej praktyki są na pewno wyrazem zrywania więzi z parafią.

Powszechnie spełnianą praktyką jest również praktyka sakramentu bierzmowania, aczkolwiek spełnianie ma o wiele mniejszy zasięg niż chrzest czy I komunie św. Udział w tej praktyce, chociaż masowy, nie jest jednak związany z takimi uroczystościami domowymi jak chrzest i I komunie św. Sama uroczystość bierzmowania ma charakter parafialny, a w rodzinie nie wywiera większego wpływu na życie. Wydaje się, że badani nie przywiązują takiego znaczenia do tej praktyki jak do praktyk jednorazowych wcześniej omówionych. W badaniach w Chełmie pytano respondentów, jakie znaczenie ma sakrament bierzmowania. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że katolicy tamtejsi nie przywiązują większej wagi do sakramentu bierzmowania. W świetle tych badań duże znaczenie ma sakrament bierzmowania dla 33,6% respondentów, małe znaczenie dla 0,4% i żadnego znaczenia dla 1,4% badanych parafian. Wymowne jest, że aż 56,8% respondentów nie umiało na ten temat niczego konkretnego powiedzieć, a 7,8% nie odpowiedziało wcale⁵⁴. W badaniach prowadzonych w wielu parafiach wiejskich podkreślono, że sakrament bierzmowania przyjmują wszyscy uprawnieni do jego przyjęcia⁵⁵. Motywacja przystępowania do bierzmowania jest związana w jakiś sposób z wiedzą o tym sakramencie. W parafii Dąbrowica wiedzę poprawną o sakramencie bierzmowania ma 22,7% wiernych, a w parafii Tomaszowice także 22,7%, wiedzę częściową w Dąbrowicy 3,5% a w Tomaszowicach 4,5%. Zaskakująco dużo respondentów nie umiało nic powiedzieć o tym sakramencie: w parafii Dąbrowica 64,9%, a w Tomaszowicach 70,2%⁵⁶. Katolicy posiadający wiedzę poprawną najprawdopodobniej będą wysuwać motywy religijne, pozostali zaś będą nawiązywać do tradycji i zwyczaju lokalnego. W parafiach małomiasteczkowych jest również niewielki odsetek tych, którzy nie przystępują do sakramentu bierzmowania. Badania prowadzone w Grój-

⁵² Por. Karsznia. Przynależność s. 332.

⁵³ Por. Gryciuk. Struktura s. 183.

⁵⁴ Z. Grabiec. Religijność katolików w środowisku przemysłowym na przykładzie miasta Chełm Lubelski. Lublin 1984 s. 238 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL).

⁵⁵ Por. badania prowadzone w parafii Dzierżoń — Rudziński. Stabilność s. 51; Przybyszówka i Husów — Nawrocki. Przynależność s. 202.

⁵⁶ Por. Flis. Religijność s. 194, 294.

cu mówią o przystępowaniu do bierzmowania 70—85% dzieci uczęszczających do odpowiednich klas w szkole⁵⁷. Inne badania małych miast mówią o nieprzyjmowaniu przez niewielką liczbę młodzieży tego sakramentu⁵⁸. Z informacji, których dostarczają nam badania parafii średnich i wielkich miast, możemy wnioskować, że wskaźniki przyjmujących sakrament bierzmowania są w tych środowiskach niższe niż na wsiach czy w małych miastach. Badania przeprowadzone w Nowej Hucie-Mogile mówią, że w roku 1970 przyjęło w tej parafii sakrament bierzmowania 68,4% uprawnionych do przyjęcia tego sakramentu, a w roku 1971 — 68,7%⁵⁹. Badania prowadzone w parafii św. Franciszka w Warszawie mówią o 60% młodzieży przyjmującej sakrament bierzmowania⁶⁰.

Cytowane tu badania zgłaszają zastrzeżenia do formy przygotowania do bierzmowania. Często ogranicza się ono tylko do przypomnienia i ugruntowania wiedzy katechizmowej i ma charakter formalny⁶¹. Niektórzy piszą, że jest to przygotowanie mało efektywne. Od kandydatów do bierzmowania wymaga się opanowania wielu formułkowych odpowiedzi, oderwanych od ich zainteresowań i zapatrywań religijnych. W przygotowaniu tym nie ma też ścisłej współpracy z rodzicami. Właśnie rodzice mogliby pomóc kandydatom najwięcej wrastać w życie Kościoła i pogłębiać życie sakramentalne i miłość bliźniego. Przygotowanie to odbywa się w dużej izolacji od środowiska rodzinnego⁶². W wielu parafiach bierzmowanie nie wywołuje szerszych i utrwalonych reperkusji religijnych, ani społecznych⁶³. Mimo jednak niedostatecznych rezultatów wychowawczych młodego pokolenia w przygotowaniu do bierzmowania, sakrament ten odgrywa pewną rolę w rozwijaniu przynależności do parafii przez przypomnienie o obowiązku apostołstwa w środowisku życia oraz o potrzebie formowania dojrzałej postawy religijnej.

Następną praktyką jednorazową jest ślub kościelny. Parafianie przywiązują do tej praktyki duże znaczenie, gdyż ślub wprowadza w nowy stan życia. Ślub wyłącznie cywilny — jak stwierdza J. Dingemans i J. Remy — wyraża oddzielenie od Kościoła, a przynajmniej obojętność, jeżeli nie przeciwstawienie się jego pojęciu małżeństwa⁶⁴. Podejście katolików

⁵⁷ Por. Duś. Postawy s. 175—176.

⁵⁸ Por. Z. Żukowski. Postawy religijne mieszkańców małego miasta w regionie Kurpiów Białych na przykładzie parafii Ostrów Mazowiecka. Lublin 1975 s. 72 (mps. Archiwum KUL).

⁵⁹ Karsznia. Przynależność s. 232—233.

⁶⁰ Gryciuk. Struktura s. 183.

⁶¹ Por. Flis. Religijność s. 294.

⁶² Por. Karsznia. Przynależność s. 333; Flis. Religijność s. 294.

⁶³ Por. Cz. Krakowiak. Bierzmowanie w kontekście inicjacji chrześcijańskiej. „Ateneum Kapłańskie” 2:1977 nr 409 s. 242—256.

⁶⁴ J. Dingemans, J. Remy. Kryteria żywotności katolicyzmu. W: Wiara, Ludzie, Kościół. Analizy socjologiczne. Warszawa 1966 s. 124.

do tej praktyki śledzono poprzez badanie przekonań na temat małżeństwa ze ślubem kościelnym oraz rejestrowanie wskaźników małżeństw cywilnych w parafii. Poniżej przytoczymy opinie parafian o konieczności ślubu kościelnego.

Tabela 2. Typ środowiska parafialnego a opinie parafian o konieczności ślubu kościelnego (w %)⁶⁵.

Typ środowiska parafialnego	Liczba badanych parafii	Nie zdecydowałoby się żyć w małż. bez ślubu kościelnego	Zdecydowałoby się żyć w małż. bez ślubu kośc.	To zależy od sytuacji
Parafie A	3	67,4	16,4	16,8
Parafie B	2	77,3	6,4	13,8
Parafie C	2	78,5	3,6	10,9
Parafie D	3	79,6	8,8	11,0
Parafie E	3	91,4	4,3	3,1
Parafie F	5	91,1	4,1	4,1
Parafie G	—	—	—	—

Z tabeli wynika, że środowisko społeczne znacznie różnicuje opinie respondentów konieczności ślubu kościelnego. Najniższe wskaźniki osiągnęli parafianie wielkomiejscy, najwyższe parafianie podmiejscy i wiejscy. Niemal pośrodku tych skrajnych opinii znalazły się opinie parafian małych miast. Do grupy respondentów stwierdzających, że małżeństwo ze ślubem kościelnym jest właściwe, należą ci, którzy uważają ślub cywilny za zwykłą formalność, jak i ci, którzy podchodzą bardziej tolerancyjnie, uważając, że do prawdziwości małżeństwa nie wystarczy ślub cywilny, ale trzeba mieć także ślub kościelny. Analizowane badania ukazują, że struktura płci różnicuje w sposób istotny poglądy na konieczność ślubu kościelnego, przy czym wyższe różnice zachodzą w parafiach wielkomiejskich niż małomiasteczkowych czy wiejskich.

Podejście katolików do praktyki ślubu kościelnego badano również przez ich egzystencjalne podejście do tej praktyki. W tym celu starano się określić wskaźniki małżeństw katolickich w parafii poprzez porównanie ogólnej liczby zawartych małżeństw cywilnych z liczbą ślubów kościelnych zawartych w badanej parafii czy w wielu parafiach danego miasta albo też podając wskaźnik lub liczbę małżeństw cywilnych. Analizowane tu badania wskazują, że w parafiach wiejskich małżeństwa tylko cywilne są rzadkością, a w niektórych przypadkach nawet wyjątkiem⁶⁶.

⁶⁵ Wskaźniki nie sumują się do 100%, gdyż pominięto brakujące dane.

Znacznie więcej takich przypadków odnotowano wśród ludności zatrudnionej w PGR ⁶⁷. Badania w parafiach małych miast odnotowują większą liczbę małżeństw bez ślubu kościelnego. Badania w Grójcu mówią o 42 małżeństwach cywilnych w zasięgu badanej populacji parafialnej, z czego 12 nie ma przeszkód kanonicznych do zawarcia ślubu kościelnego ⁶⁸. Badania w Łęcznej ujawniły, że 2,4% badanych osób żyje bez ślubu kościelnego ⁶⁹, a badania w Łapach — 3,5% respondentów nie zawarło ślubu w kościele ⁷⁰. Znacznie wyższe wskaźniki małżeństw bez ślubu kościelnego występują w parafiach średnich i jeszcze wyższe w parafiach wielkich miast ⁷¹. Badanie w Płocku wykazuje na występowanie około 20% ogółu małżeństw zawartych z pominięciem formy kościelnej ⁷². Badania w Lublinie ujawniły występowanie 12% małżeństw tylko cywilnych i 86,6% małżeństw ze ślubem kościelnym (1,4% badanych nie udzieliło odpowiedzi) ⁷³. Badania w parafii Serca Jezusowego w Jastrzębiu Zdroju mówią o istnieniu na terenie parafii w 1974 roku 2 793 rodzin, w tym 2 714 katolickich i 153 małżeństw bez ślubu kościelnego, z czego 14 nie ma przeszkód do zawarcia małżeństwa w kościele ⁷⁴. Parafia wielkomijska św. Fran-

⁶⁶ Badania w parafii Berest — J. Stachnik. Religijność katolików — ludności napływowej na Lemkowszczyźnie na przykładzie parafii Berest, Lublin 1970 (mps, Archiwum KUL) s. 120; W. Blinowie „małżeństwo bez ślubu stanowi wyjątek” — Z. Grabiec. Przejawy żywności religijnej... s. 100; W. Dąbrówce Ostrołęckiej „małżeństw bez ślubu kościelnego nie spotyka się” — Borecki. Religijność s. 73; w parafii Kostkowo — Horodecki. Struktura s. 76 — są 23 małżeństwa bez ślubu kościelnego; parafia Łoje Awissa nie ma małżeństw tylko cywilnych — K. Żelaznicki. Tradycyjna religijność wiejska na przykładzie nowopowstałej parafii Łoje Awissa koło Łomży. Lublin 1975 (mps, Archiwum KUL) s. 66; w parafii Szczepankowo 2,3% stanowią małżeństwa cywilne — Grajewski. Typologia s. 50; w parafii Lipki Wielkie „4 małżeństwa żyją bez ślubu kościelnego, choć nie ma przeszkód” — M. Dąbrowski. Społeczna a religijna struktura parafii Lipki Wielkie. Lublin 1973 (mps, Archiwum KUL) s. 74.

⁶⁷ Por. J. Żołnierkiewicz. Religijność pracowników PGR na przykładzie parafii Olecko. Lublin 1974 s. 80 (mps, Archiwum KUL); W. Jackowski. Religijność mieszkańców PGR na przykładzie parafii Stary Przylep. Lublin 1973 s. 91 (mps, Archiwum KUL); J. Ortyl. Postawy religijne pracowników PGR na przykładzie parafii Golczewo. Lublin 1974 s. 79 (mps, Archiwum KUL).

⁶⁸ Por. Duś. Postawy s. 176.

⁶⁹ Por. S. Orzeł. Religijność katolików wiejsko-miejskich na przykładzie parafii Łęczna. Lublin 1976 s. 106 (mps, Archiwum KUL).

⁷⁰ Por. J. Wnorowski. Struktura zawodowa a postawy religijne ludności na przykładzie parafii Łapy. Lublin 1976 s. 170 (mps, Archiwum KUL).

⁷¹ Wśród przyczyn wzrostu liczby małżeństw nie uregulowanych wobec Kościoła wymienia się powiększającą się obojętność religijną oraz wzrastającą liczbę rozwodów. Por. J. Mariański. Praktyki religijne w uprzemysłowionym mieście. „Kultura i Społeczność” 18:1974 nr 3 s. 151.

⁷² Tamże.

⁷³ S. Semik. Wpływ czynnika religijnego na spójność i trwałość małżeństwa na przykładzie mieszkańców miasta Lublina. Lublin 1982 s. 169 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL).

⁷⁴ O. Thomas. Religijność miasta nowopowstałego na przykładzie parafii Serca Jezusowego w Jastrzębiu Zdroju. Katowice 1974 s. 66 (mps, Archiwum KUL).

ciszka w Warszawie mówi o spełnianiu praktyki ślubu kościelnego w 50%⁷⁵, parafia Nowa Huta-Mogiła o spełnianiu tej praktyki w latach 1957—1969 w 77%, przy czym w roku 1958 — 91,6% a w roku 1967 w 76,6%⁷⁶. Badania w parafii św. Jakuba w Szczecinie ukazały spełnianie tej praktyki w latach 1975—1980 w 77,7%, przy czym za rok 1975 wskaźnik ten wynosił 85,2%, za rok 1977 aż 93%, a za rok 1980 tylko 69,1%⁷⁷.

Z praktyk jednorazowych pozostaje jeszcze do omówienia pogrzeb katolicki. Podobnie jak chrzest czy I komunia św. pogrzeb należy do najbardziej przestrzeganych praktyk religijnych wśród katolików. Nawet osobom obojętnym religijnie na życzenie rodziny parafia urządza pogrzeb według rytuału kościelnego. Badania w Chełmie Lubelskim stwierdzają, że dla 93% katolików tego miasta pogrzeb kościelny ma znaczenie, tylko dla 2% nie ma znaczenia, a 3,8% nie umie zająć stanowiska w tej sprawie⁷⁸. Te dwa ostatnie wskaźniki sugerują istnienie postaw laickich wśród respondentów.

Także spełnienie tej praktyki uzależnione jest od środowiska społecznego, chociaż różnica ta jest mniej ostra jak przy wcześniej omawianych praktykach. W większości opracowanych badań w parafiach wiejskich nie odnotowano faktu wystąpienia pogrzebów świeckich. Tylko w parafii Iwonicz⁷⁹ i Lubiel⁸⁰ na przestrzeni kilku lat miał miejsce jeden pogrzeb świecki. Również w parafiach małych miast praktyka pogrzebu katolickiego ma charakter powszechny. 18,5% respondentów w Łapach zgadza się, że „kto ma pogrzeb kościelny, pójdzie do nieba”, 12,5% zgadza się z tym tylko częściowo, a 65,0% nie zgadza się⁸¹. Na to samo pytanie respondenci z parafii św. Aleksandra w Suwałkach udzielili następujących odpowiedzi: zgadza się 6%, częściowo zgadza się 30,9% i wcale nie zgadza się 56,2%⁸², a w parafii św. Piotra i Pawła w tymże mieście zgadza się 15,1%, częściowo zgadza się 18,7% i wcale nie zgadza się 56%⁸³. Badania prowadzone w Lubartowie mówią, że w dziesięcioleciu 1967—1976 tylko 15 pogrzebów (1,5%) na 975 (98,5%) miało charakter świecki⁸⁴. Badania prowadzone w wielkich miastach wskazują na nieco wyższy wskaźnik pogrzebów bez udziału księdza katolickiego. W Nowej Hucie-Mogile było 7—10%

⁷⁵ Gryciuk. *Struktura* s. 183.

⁷⁶ Karsznia. *Przynależność* s. 334.

⁷⁷ Kurałowicz. *Przynależność* s. 273.

⁷⁸ Grabiec. *Religijność* s. 240.

⁷⁹ Por. Ramocki. *Struktura* s. 133.

⁸⁰ Por. H. Lubański. *Tradycyjna religijność ludności wiejskiej na przykładzie parafii Lubiel*. Lublin 1971 s. 88 (mps, Archiwum KUL).

⁸¹ Wnorowski. *Struktura* s. 121—123.

⁸² Por. W. Łapiński. *Religijność katolików średniego miasta na podstawie parafii św. Aleksandra w Suwałkach*. Lublin 1975 s. 68 (mps, Archiwum KUL).

⁸³ Oładowski. *Religijność* s. 76.

⁸⁴ Galek. *Religijność* s. 249.

pogrzebów świeckich⁸⁵, a w opracowaniu badań w parafii św. Jakuba w Szczecinie wspomina o 10—12% pogrzebów bez udziału księdza⁸⁶.

Reasumując można stwierdzić, że praktyki jednorazowe są spełniane w wysokim stopniu, ale ich zasięg spełniania uwarunkowany jest środowiskiem społecznym. W wypełnianiu tych praktyk nie małą rolę spełnia środowisko społeczne i presja społeczna w stosunku do jednostki. Czynniki te utrzymują jednostkę w granicach tradycji i zwyczajów powszechnie przyjętych. Jak rezygnacja z praktyk jednorazowych nie musi świadczyć o braku wiary, tak też przywiązanie do tych praktyk nie zawsze mówi o motywach religijnych, leżących u podstaw decyzji na ich przyjęcie.

c) Publiczne praktyki obowiązkowe

W analizowanych badaniach z wielu obowiązków religijnych nałożonych na katolika przez Kościół zwrócono szczególną uwagę na udział we mszy św. niedzielnej i przyjmowanie komunii wielkanocnej. Już G. Le Bras pisał: *wspólnota religijna realizuje się konkretnie przez udział we Mszy i Komunii św. Niewątpliwie chrzest włącza do wspólnoty, ale ochrzczony, który nie uczestniczy we Mszy i nie komunikuje, jest martwym członkiem (...) Tylko bowiem przez przyjęcie Eucharystii wierni łączą się z Chrystusem*⁸⁷. Oba obowiązki mają duże znaczenie w życiu religijnym katolika.

Mimo, że uczestnictwo w praktykach religijnych nie pokrywa się w pełni z przynależnością do Kościoła⁸⁸, to jednak zachowania kultowe odgrywają ważną rolę jako wskaźnik zaangażowania religijnego jednostki. Uczęszczanie do Kościoła jest regularnie odnawianą manifestacją przynależności do Kościoła⁸⁹. Szczególnie udział we mszy św. jest regularną formą działań grupowych w parafiach terytorialnych.

Praktyki niedzielne

Uczestnictwo w niedzielnych praktykach jest nie tylko wskaźnikiem wiary, ale także wymownym wyrazem łączności katolików z parafią. Związek ten jest bardziej widoczny niż przy spełnianiu praktyk jednorazowych. Na ten temat pisali F. Boulard i J. Remy: *W ten sposób praktyka*

⁸⁵ Karsznia. Przynależność s. 339.

⁸⁶ Kurałowicz. Przynależność s. 275.

⁸⁷ Le Bras. *Etudes de sociologie religieuse*. T. 2. Paris 1956 s. 646, cytuję za: Piwowarski. *Religijność miejska* s. 263.

⁸⁸ R. Pomianowski mówi z psychologicznego punktu widzenia o trójaspektowej strukturze przynależności religijnej katolików. Wyodrębnia on trzy postawy cząstkowe: postawę wobec sacrum, postawę wobec społeczności globalnej Kościoła i postawę wobec kultu liturgicznego. Por. Pomianowski. *Psychologiczne aspekty* s. 70.

⁸⁹ Mariański. *Dynamika* s. 402.

niedzielna jest gestem, który spełnia się publicznie jako uznanie kontroli społecznej nałożonej na grupę religijną. Ponadto, ten gest jest różny od tego, jaki spełnia się indywidualnie lub w rodzinie z okazji rytów przejścia: małżeństwa lub pogrzebu. Bowiem uczestnictwo w zgromadzeniu liturgicznym w pewnej mierze zakłada możliwość uprzedniej identyfikacji z grupą religijną⁹⁰. Jak zauważa O. Schreuder, dokąd katolik regularnie pozostaje w styczności z kościelnymi rytami i nauką, dotąd kościelne standardy i normy pozostają w nim, przynajmniej w pewnym stopniu, żywotne i utrzymują go w zgromadzeniu religijnym dzięki ciągle trwającemu potwierdzeniu społecznemu⁹¹. Zgromadzenie liturgiczne jest najlepszym środkiem umocnienia więzi z parafią⁹². Zaniedbywanie obowiązku niedzielnego uczestnictwa we mszy św. powoduje proces odkościelnienia i osłabienia więzi z parafią.

Wydaje się, że udział we mszy św. ze względu na jej wspólnotowy charakter ma istotne znaczenie w kształtowaniu poczucia przynależności do parafii. Wierni dzięki regularnemu gromadzeniu się mają możliwość poznać podstawowe prawdy i wartości parafii. Parafia ma możliwość oddziaływania na regularnie gromadzących się parafian przez wspólne wykonywanie rytualnych czynności i przedkładanie symboli przemawiających do uczuć zebranych katolików, przez umożliwienie słuchania Słowa Bożego oraz wspólne modlitwy i śpiew. Wszystko to oddziałuje apostołsko na całość wspólnoty⁹³.

Najpierw zostanie przedstawiony stan dominicantes w uwzględnionych tutaj typach środowiska parafialnego⁹⁴. Otrzymane informacje mają charakter obiektywny, gdyż opierają się na liczeniu wiernych, biorących udział we mszy św. Wskaźnik dominicantes wyraża proporcję pomiędzy liczbą obecnych na mszy św. w przeciętną niedzielę roku, a liczbą zobowiązanych do tego uczestnictwa⁹⁵. Wyniki dominicantes w analizowanych badaniach w formie średniej dla poszczególnych typów parafii zawiera tabela poniżej.

Wskaźniki stanu dominicantes kształtują się na dość wysokim poziomie w parafiach wiejskich, podmiejskich i w małych miastach. W przeciętną

⁹⁰ F. Boulard, J. Remy. *Pratique religieuse urbaine et regionne culturelle*. Paris 1968 s. 28—29, cytuję za: Piwowarski, *Religijność miejska* s. 263.

⁹¹ Por. O. Schreuder. *Kirche in Vorort. Soziologische Erkundung einer Pfarrei*. Freiburg 1962 s. 29.

⁹² Por. A. Mazzoleni. *Le strutture communitarie della nuova parrocchia*. Roma 1973 s. 132—134.

⁹³ Schreuder. *Kirche im Vorort* s. 222—223.

⁹⁴ Wskaźniki dominicantes nie utożsamiają się ze wskaźnikami praktykujących. Stan dominicantes informuje tylko o liczbie obecnych na mszy św. w przeciętną niedzielę roku.

⁹⁵ Stosowana metoda obejmowała trzy etapy: a) ustalenie liczby zobowiązanych; b) ustalenie liczby obecnych na mszy św.; c) obliczenie stanu dominicantes.

Tabela 3. Typ środowiska parafialnego a stan dominicanos (w %)

Typ środowiska parafialnego	Ilość badanych parafii	Stan dominicanos
Parafie wielkich miast	3	34,2
Parafie średnich miast	4	31,0
Parafie małych miast	4	44,8
Parafie miejsko-wiejskie	4	38,6
Parafie podmiejskie	9	38,6
Parafie wiejskie	10	52,4
Parafie PGR	2	31,4

niedzielę roku blisko połowa zobowiązanych, a w parafiach wiejskich nawet więcej niż połowa, uczestniczy we mszy św. niedzielnej. Praktyka niedzielna stoi na znacznie niższym poziomie w parafiach wielkich i średnich miast i na najniższym poziomie w PGR. W poszczególnych parafiach wielko- i średniomiejских można było odnotować fakty, że im bardziej ustabilizowane środowisko miejskie, tym wyższy stan dominicanos i odwrotnie.

Populacja niedzielna we wszystkich typach środowisk parafialnych charakteryzuje się wyższymi wskaźnikami tzw. feminizacji praktykujących. Przykładowo można przytoczyć wskaźniki dominicanos w Nowej Hucie-Mogile z 1970 roku, które kształtowały się na wyższym poziomie dla kobiet (35,1%) niż dla mężczyzn (26,1%)⁹⁶, w Dąbrowce Ostrołęckiej 28,3% dla mężczyzn i 34,2% dla kobiet⁹⁷, w Szczepankowie 35,6% dla mężczyzn i 49,8% dla kobiet⁹⁸, w Łojach Awissa 65,3% dla mężczyzn i 75,2% dla kobiet⁹⁹.

Analiza stanu dominicanos w poszczególnych typach parafii ukazuje znaczne różnice. Nie wszystkie jednak różnice wskaźnikowe dadzą się uzasadnić zmienną środowiska parafialnego. Autorzy analizowanych badań wspominają także o wielu innych przyczynach, związanych ze specyfiką konkretnego środowiska parafialnego¹⁰⁰.

⁹⁶ Por. Karsznia. Przynależność s. 344.

⁹⁷ Por. Borecki. Religijność s. 79.

⁹⁸ Grajewski. Typologia s. 54.

⁹⁹ Por. Żelaznicki. Tradycyjna s. 73.

¹⁰⁰ Autorzy opracowujący badania analizowanych parafii podkreślali, że na stan dominicanos miały wpływ różne czynniki. Np. w parafii Św. Jakuba w Szczecinie specyfika zatrudnienia w gospodarce morskiej i związana z tym częsta nieobecność w domu w przeciętnej niedzielę roku — por. Kurałowicz. Przynależność do parafii s. 278—279; w parafii Nowa Huta-Mogiła podkreślone zostało przemęczenie tak fizyczne jak i psychiczne respondentów, powodujące pewną bezdušność i lenistwo

Tabela 4. Typ środowiska parafialnego a częstotliwość udziału we mszy św. (w %).

Typ środowiska parafialnego	Liczba badanych parafii	Częstotliwość udziału we mszy św.				
		W każdą niedzielę i czasem w dzień powszedni	W każdą niedzielę i święto	Dwa-trzy razy w miesiącu	Okolo raz w miesiącu	Tylko w wielkie święta
Parafie A	6	2,6	43,9	17,5	7,9	11,7
Parafie B	7	7,7	46,8	14,3	13,5	13,5
Parafie C	6	6,5	46,8	26,4	11,2	6,6
Parafie D	4	14,0	34,4	27,9	14,3	7,2
Parafie E	8	2,8	53,1	12,5	5,5	7,5
Parafie F	11	14,4	42,5	23,0	6,9	4,2
Parafie G	5	1,2	19,2	29,9	20,2	26,8

W analizowanych badaniach stan praktykujących systematycznie i niesystematycznie odbiega od wskaźnika *dominantes* i to we wszystkich typach parafii. Wskaźniki samych tylko praktykujących systematycznie są wyższe we wszystkich typach parafii niż odsetki *dominantes*. Tłumaczy się to najczęściej tym, że niektórzy respondenci mają tendencję do zawyżania danych dotyczących udziału w praktykach religijnych albo też do łatwego dyspensowania się od niedzielnego obowiązku dla różnych powodów i traktowania siebie mimo tego jako praktykującego systematycznie ¹⁰¹.

Dla pełniejszego ukazania poziomu praktyki niedzielnej trzeba skonfrontować otrzymane wskaźniki *dominantes* z wynikami wywiadów odnośnie częstotliwości uczestnictwa we mszy św.

Z przedstawionego zestawienia wynika, że stan *dominantes* powinien być wyższy niż wskazują liczenia szacunkowe. Według otrzymanych danych z wywiadów wskaźniki *dominantes* powinny kształtować się dla parafii wielkich miast 46,5%, w parafiach średnich miast 54,5%, w parafiach małych miast 53,3%, w parafiach małomiasteczkowo-wiejskich 48,4%, parafiach podmiejskich 55,9%, parafiach wiejskich 56,9% i w PGR 20,4%. We wszystkich środowiskach parafialnych można odnotować róż-

duchowe — Karsznia, Przynależność s. 345; w parafii Niepok. Serca NMP w Grudziądzu podkreślone zostały zależności od warunków atmosferycznych — por. Cz. Poloczek, Pochodzenie środowiskowe a religijność katolików na przykładzie parafii Niepokalanego Serca NMP w Grudziądzu. Lublin 1983 s. 166—167 (mps pracy doktorskiej, Archiwum KUL).

¹⁰¹ Por. Mariański, Dynamika s. 409; C. Bodzioch, Religijność s. 219—221.

nice między stanem dominicanos, a częstotliwością udziału we mszy św. niedzielnej z wyjątkiem PGR, na korzyść populacji biorącej udział w badaniu. Różnica ta jest najmniejsza w przypadku parafii wiejskich (około 4,5%) we wszystkich pozostałych typach środowisk parafialnych wynosi od 10% do ponad 20%.

Podobnie jak przy dominicanos, we wszystkich typach środowisk parafialnych wskaźniki kształtują się na wyższym poziomie dla kobiet niż dla mężczyzn.

Zagadnienie uczestnictwa we mszy św. zostało poruszone także w pytaniu o udział we mszy św. w niedzielę ostatniego miesiąca. Otrzymane odsetki są bardziej zbliżone do wskaźników dominicanos, które uzyskano z bezpośredniego liczenia parafian uczestniczących we mszy św.

Tabela 5. Typ środowiska parafialnego a udział we mszy św. w ciągu ostatniego miesiąca (w %).

Typ środowiska parafialnego	Liczba badanych parafii	Udział we mszy św. w ostatnim miesiącu			
		wszystkie niedziele	trzy niedziele	dwie niedziele	jedna niedziela
Parafie A	3	44,2	21,0	12,6	7,7
Parafie B	3	46,7	17,6	16,4	9,7
Parafie C	3	54,9	23,7	10,0	4,5
Parafie D	7	47,3	23,4	15,1	7,3
Parafie E	1	40,0	26,7	17,5	7,8
Parafie F	7	41,7	30,7	16,4	5,4
Parafie G	1	11,7	19,0	11,4	12,5

Jak wynika z powyższego zestawienia, we wszystkich środowiskach parafialnych od 40 do 50% badanych jest obecnych na mszy św. we wszystkie niedziele ostatniego miesiąca. Porównując wyniki tej tabeli ze wskaźnikami poprzedniej widać pewną rozbieżność. Różnice te w niektórych typach parafii są nawet znaczne.

Motywacja udziału we mszy św. niedzielnej

Norma niedzielna może być akceptowana ze względu na nią samą lub ze względu na konsekwencje, jakie z tych zachowań wynikają. Im silniejsza jest motywacja religijna, tym większa szansa utrzymania się praktyk religijnych. Nie zawsze jednak u podłoża działań kultowych leżą tylko motywy religijne, często są one rezultatem oddziaływania kilku

motywów. Dane, które ukazuje poniższa tabela, a dotyczące motywów praktyk religijnych, opierają się z reguły na oświadczeniach samych badanych. W pytaniu o motywy uczęszczania na mszę św. szło o wykrycie sensu przypisywanego temu uczestnictwu, czy jest ono wyrażeniem wewnętrznej potrzeby lub posłuszeństwa względem religijnie lub społecznie sankcjonowanych norm, czy tylko przyzwyczajeniem. Motywy oddziałujące na stan praktyki niedzielnej mszy św. byłyby na pewno bardziej zróżnicowane, gdyby respondenci mieli możliwości wypowiedzi na pytania otwarte. Niemniej przyjęty w badaniach zestaw motywów był dość szeroki i jak się wydaje, respondenci mieli także spore możliwości ich wyboru.

Tabela 6. Typ środowiska parafialnego a motywy uczestnictwa we mszy św. (w %)

Typ środowiska parafialnego	Liczba badanych parafii	Motywy uczestniczenia we mszy św.			
		Wyznać swoją wiarę	Nakaz sumienia	Nakaz kościoła	Tradycja i zwyczaj
Parafie A	5	32,8	32,3	19,7	11,5
Parafie B	3	30,7	33,6	18,6	14,6
Parafie C	3	31,8	28,9	25,4	9,5
Parafie D	3	40,0	43,5	7,4	4,8
Parafie E	3	32,2	41,3	35,7	3,3
Parafie F	7	42,2	37,0	22,7	5,7
Parafie G	—	—	—	—	—

Jak wynika z przytoczonej tabeli, w deklarowanych motywach uczestnictwa w kulcie niedzielnym najczęściej występują motywy religijne. Fakt ten nie wyklucza zbieżności i współwystępowania razem z nimi pozareligijnych czynników, płynących z różnego typu nacisków grupowych i uwarunkowań społecznych. Motyw wiary i przeżycia religijnego podkreślało, w zależności od typu środowiska parafialnego, od 30,7% do 42,2%. Bardzo zbliżone do poprzednich wyników osiągnął motyw nakazu sumienia. W obu motywach najwyższe wskaźniki osiągnęli respondenci parafii małych miast i parafii miejsko-wiejskich. Motyw podporządkowania się normatywnym oddziaływaniom Kościoła jest preferowany przez szczególnie dużą liczbę parafian wiejskich, a najmniej przez parafian małomiasteczkowych. Motywy społeczno-kulturowe, jak liczenie się z opinią sąsiedzka, kontakty ze znajomymi przed lub po mszy św., tradycja i przyzwyczajenie, kontrola frekwencji niedzielnej przez proboszcza sku-

piają stosunkowo niewielkie odsetki parafian. Wydaje się, że można przypuszczać, iż w środowisku wiejskim odznaczającym się wyższym wskaźnikiem dominantes, naciski społeczne na osoby zaniedbujące wypełnianie praktyk niedzielnych są większe, niż w środowisku dużych miast.

Motywacja uzasadniająca uczestnictwo we mszy św. niedzielnej nie różnicuje się istotnie ze względu na strukturę płci badanych. Mężczyźni częściej nieco od kobiet kierują się nakazem Kościoła oraz przywiązaniem do tradycji i zwyczaju a także okazją do spotkania znajomych (szczególnie jest to widoczne w środowisku wiejskim). Kobiety natomiast częściej od mężczyzn uczęszczają na mszę św. pod wpływem nakazu sumienia i potrzeby wyznania swojej wiary (np. w parafiach wielkich miast motywem wiary kieruje się 39,7% kobiet i 34,7% mężczyzn, w parafiach natomiast wiejskich 48,9% kobiet i 42,7% mężczyzn). Podobne różnice zachodzą w motywie nakazu sumienia.

W celu zbadania odczucia wspólnoty u członków zgromadzenia niedzielnego stawiano w niektórych badaniach pytanie odnośnie odczuwania jakiejś wspólnoty z ludźmi uczestniczącymi we mszy św. Otrzymane wyniki przedstawia poniższa tabela.

Tabela 7. Typ środowiska parafialnego a poczucie wspólnoty z uczestnikami mszy św. (w %).

Nazwa parafii	Poczucie wspólnoty z uczestn.		
	Tak	Nie	Brak odpowiedzi
Nowa Huta-Mogiła	61,6	27,6	10,8
św. Jakub w Szczecinie	66,6	28,0	5,4
Husów	73,4	11,4	15,2
Przybyszówka	61,8	21,7	16,5

W poszczególnych parafiach od 61,6% do 73,4% uczestniczących we mszy św. odczuwa wspólnotę z ludźmi współuczestniczącymi we mszy św. Najwyższy wskaźnik osiągnięto w badaniach parafii wiejskiej Husów. Wskaźnik dla parafii podmiejskiej Przybyszówka jest prawie taki sam jak dla Nowej Huty-Mogiły.

Struktura płci różnicuje także w tej kwestii respondentów. Kobiety w większym stopniu niż mężczyźni odczuwają wspólnotę z współuczestnikami mszy św. (w parafii Nowa Huta-Mogiła kobiety uzyskały wskaź-

nik 65,5%, a mężczyźni 61,6%, w parafii św. Jakuba w Szczecinie 60,7% mężczyzn i 70,2% kobiet ma poczucie wspólnoty z uczestnikami mszy św., zaś w parafiach wiejskich kobiety w 70,8% i mężczyźni 63,5%).

Dla większości parafian udział we mszy św. jest aktem wspólnoty. Ten wymiar wspólnotowy ich pociąga i dlatego chętnie we mszy św. uczestniczą. W uzasadnieniu, czym ta wspólnota się przejawia, respondenci podkreślali, że znajdują się na zgromadzeniu eucharystycznym z ludźmi jednakowo myślącymi i modlącymi się do tego samego Boga¹⁰². Msz św. jest dla nich aktem pewnej solidarności i bliskości odczuwanej we wspólnym śpiewie i modlitwie, dążeniu do jednego celu i posiadania tego samego domu, tzn. kościoła, oraz udzielaniu znaku pokoju¹⁰³. Respondenci podkreślali, że wiara parafian znajduje podczas zgromadzenia eucharystycznego w wierze innych ludzi umocnienie i większą pewność¹⁰⁴. Można wysunąć stwierdzenie, że msza św. jest czynnikiem integrującym parafian biorących w niej udział. Odnosi się to do wszystkich badanych środowisk.

Pewna część parafian we wszystkich typach parafii, nie spełnia niedzielnego obowiązku, wypływającego z drugiego przykazania kościelnego.

Tabela 8. Typ środowiska parafialnego a motywy nieuczestniczenia we mszy św. niedzielnej (w %) ¹⁰⁵.

Kategorie motywów	Nazwa parafii		
	Nowa Huta — Mogiła	św. Jakuba w Szczecinie	św. Bartłomiej w Płocku
po prostu nie chce mi się	8,3	6,6	11,2
zraziłem się do księży	8,3	12,1	10,2
jestem zmęczony i nie mam czasu	26,1	29,7	15,8
bo jestem niewierzący	15,8	4,4	16,3
nie czuję wewnętrznej potrzeby	17,1	9,9	14,3
nie zgadzam się z nakazami Kościoła	7,3	2,2	8,2
drażni mnie liturgia, kazanie, śpiew	3,3	3,3	2,6
modlić się można także w domu	9,6	31,8	7,1

¹⁰² Por. Karsznia. Przynależność s. 370—371.

¹⁰³ Por. Kuralowicz. Przynależność s. 299; Nawrocki. Przynależność s. 229.

¹⁰⁴ Por. Kuralowicz s. 300.

¹⁰⁵ Opracowania badań w Nowej Hucie i Płocku uwzględniają podział motywów na motywy pierwsze i motywy dalsze. Przy sporządzeniu powyższej tabeli uwzględniono tylko motywy pierwsze. Wskaźniki nie sumują się w poszczególnych badaniach do 100%, gdyż pominięto wskaźniki odnoszące się do „innych motywów” i „braku odpowiedzi”.

Większość z tych parafian, jeśli bywa czasem na mszy św., to tylko z okazji wielkich świąt lub rodzinnej uroczystości chrztu, wesela lub pogrzebu i czasem I komunii św. Problemem jest, dlaczego ci parafianie nie uczestniczą w niedzielnej mszy św. i co ich od tego uczestnictwa wstrzymuje. W kilku analizowanych tutaj badaniach postawiono pytania o przeszkody psycho-społeczne, które w porządku motywacyjnym utrudniają im nawiązanie więzi z Kościołem i parafią poprzez praktykę niedzielnej mszy św. Otrzymano wyniki przedstawione w poniższej tabeli.

Z powyższej tabeli wynika, że katolicy zaniedbujący mszę św. niedzielną odwołują się raczej do przyczyn drugorzędnych i instrumentalnych. Dalecy są oni, jak się wydaje, od negacji istnienia Boga czy odrzucania Kościoła. Można też sądzić, że katolicy zaniedbujący ten obowiązek religijny nie utracili całkowitej łączności z parafią. Potwierdzają to wskaźniki przedstawione w tabeli. Najwyższe wskaźniki zaniedbywania praktyki niedzielnej osiągnął motyw dużego zmęczenia i potrzeby odpoczynku w tym dniu. To uproszczone podejście respondentów do wiary wynika, jak się wydaje, z indywidualizmu religijnego i konformizmu współczesnych ludzi. Na dalszym miejscu uplasowały się motywy braku wewnętrznej potrzeby, niewiary oraz możliwości pomodlenia się także w domu.

W określaniu motywów nieuczęszczania na mszę św. tylko badania w Szczecinie uwzględniają strukturę płci. W świetle tych badań kobiety zwracają uwagę na te same motywy, ale ich wskaźniki są zróżnicowane.

Praktyki wielkanocne

Przejawem związku z parafią jest nie tylko udział parafian we mszy św., ale także przystępowanie do komunii św. Według wymagań Kościoła katolik powinien przynajmniej raz w roku przystąpić do spowiedzi i komunii św. Wskaźniki paschantes ukazują proporcje pomiędzy liczbą katolików przystępujących do spowiedzi i komunii św. wielkanocnej, a liczbą zobowiązanych do spełnienia tej praktyki. Jest to ważny wskaźnik łączności parafian z Kościołem, a tym samym i przynależności do parafii. Zaniedbywanie obowiązku wielkanocnego, podobnie jak niedzielnego, wpływa — niezależnie od typu środowiska parafialnego — negatywnie na poczucie przynależności katolików do parafii. Otrzymane wyniki przedstawia następująca tabela.

Wskaźniki paschantes kształtują się w zależności od typu środowiska parafialnego oraz od stopnia integracji i stabilizacji ludności w danym środowisku społecznym. Można powiedzieć, że kształtują się one wysoko we wszystkich typach środowisk parafialnych. We wszystkich typach środowisk parafialnych są one znacznie wyższe, niż wskaźniki domini-

cantes. Utrzymywanie się wysokich wskaźników parafian przystępujących do komunii św. na Wielkanoc, mimo zaniedbywania niedzielnej mszy św., jest zdaniem W. Piwowarskiego typową cechą religijności polskiej¹⁰⁶. Wynika to z faktu, że łatwiej jest raz w roku przystąpić do spowiedzi i komunii św., niż co niedzielę uczestniczyć we mszy św.

Trudno jest ustalić, jaki odsetek katolików respektuje obowiązek wielkanocy z pobudek czysto religijnych, a ilu na skutek moralnego przymusu w czasie rekolekcji parafialnych oraz z racji obawy przed sankcją odmówienia pogrzebu kościelnego w przypadku dłuższego zaniedbywania obowiązku wielkanocnego. Dotychczasowe badania nie uwzględniają odpowiedzi w tej kwestii.

Tabela 9. Typ środowiska parafialnego a wskaźniki paschantes (w %) ¹⁰⁷.

Typ środowiska parafialnego	Liczba badanych parafii	Paschantes	Non paschantes
Parafie A	2	78,5	20,8
Parafie B	4	76,5	22,1
Parafie C	4	78,5	19,1
Parafie D	2	89,0	10,5
Parafie E	—	—	—
Parafie F	4	93,1	—
Parafie G	3	85,4	14,5

d) Publiczne praktyki nadobowiązkowe

Są to zalecane przez Kościół czynności religijne wykonywane w parafialnym ośrodku kultu. Niewypełnianie tych praktyk nie pociąga za sobą sankcji negatywnych. Przywiązanie do tych praktyk, zwanych także pobożnymi lub intensywnymi, zawiera najmniej cech trwałości i odporności na przeobrażenia społeczno-kulturowe. Zawierają one element „osobowo-dobrowolny”¹⁰⁸ i są wyrazem intensywniejszego życia religijnego, przyczyniając się do większego zespolenia z parafią¹⁰⁹. Wachlarz praktyk nadobowiązkowych jest bardzo zróżnicowany¹¹⁰. Omówimy tutaj udział

¹⁰⁶ Piwowarski. Religijność miejska s. 272.
100%.

¹⁰⁷ W tabeli pominięto „brak odpowiedzi”, stąd wskaźniki nie sumują się do

¹⁰⁸ Por. F. Boulard. *Premiere itinéraires en sociologie religieuse*. Paris 1954 s. 113.

¹⁰⁹ Por. Dingemans, Remy. *Kryteria żywotności* s. 130.

¹¹⁰ Są to praktyki publiczne i prywatne; ogólnokościelne i regionalne, ściśle religijne i zwyczajowo-towarzyskie; narodowe, regionalne i lokalne.

parafian w częstej komunii św., w nabożeństwach okresowych, we mszy św. codziennej i w praktykach zbiorowych.

Z punktu widzenia problemu przynależności do parafii ważną praktyką jest codzienna msza św. i częsta komunie św.

Jak wynika z tab. 4 (s. 30) udział parafian w codziennej mszy św. kształtuje się na niskim, chociaż nie na jednakowym, poziomie. Można stwierdzić, że udział we mszy św., poza spełnieniem obowiązku niedzielnego, jest rzadko praktykowany we wszystkich typach populacji parafialnej.

W badaniach zwrócono uwagę na częstotliwość przyjmowania komunii św. Łączenie uczestnictwa we mszy św. z komunią św. świadczy w jakiejś mierze o uświadomieniu parafian. Dotychczas przeprowadzone badania wskazują raczej na słabe powiązanie między udziałem we mszy św. i komunią św.¹¹¹. Zagadnienie częstotliwości przyjmowania komunii św. przedstawia tabela.

Tabela 10. Typ środowiska parafialnego a częstotliwość przyjmowania komunii św. (w %).

Typ środowiska parafialnego	Liczba badanych parafii	Częstotliwość przyjmowania komunii					
		Kilka razy w tygodniu	Co tydzień	Co miesiąc	Kilka razy w roku	Tylko na Wielkanoc	Raz na kilka lat
Parafie A	6	2,5	4,9	9,4	36,3	19,8	14,0
Parafie B	6	1,8	4,6	9,9	34,7	22,1	16,8
Parafie C	4	4,0	6,2	11,6	40,6	23,1	11,8
Parafie D	8	2,2	9,8	16,3	36,0	24,4	7,6
Parafie E	9	0,8	14,8	16,7	39,3	28,3	4,7
Parafie F	14	4,1	14,2	18,9	41,0	16,4	2,0
Parafie G	3	—	2,7	6,1	48,9	31,9	0,7

Przyjmowanie komunii św. kilka razy w tygodniu jest bardzo rzadko praktykowane przez parafian. Nieco wyższe wskaźniki osiągnęli respondenci przyjmujący komunię św. raz na tydzień. Chodzi tu prawdopodobnie o komunię przyjętą na mszy św. niedzielnej. Znacznie wyższe wskaźniki osiągnęli respondenci przystępujący do komunii św. co miesiąc. Do tych, którzy określili się jako przyjmujący komunię św. raz na miesiąc, należą także katolicy, którzy obchodzą pierwsze piątki miesiąca. Wskaźniki przyjmujących komunię św. raz na miesiąc są znacznie wyższe w śro-

¹¹¹ Por. Piwowarski. Religijność miejska s. 280.

dowisku małomiasteczkowym i wiejskim niż średnio- i wielkomiejskim. We wszystkich typach parafii dominują katolicy przystępujący do komunii św. kilka razy w roku, a na drugim miejscu przystępujący do tego sakramentu tylko na Wielkanoc.

Między częstotliwością przyjmowania komunii św. a strukturą płci zachodzi zależność statystyczna. Wśród kobiet bardziej niż wśród mężczyzn rozpowszechniona jest praktyka częstej komunii św. Więcej kobiet niż mężczyzn przystępuje do komunii św. kilka razy w tygodniu oraz co tydzień. W grupie przystępujących do komunii św. tylko na Wielkanoc oraz raz na kilka lat znacznie wyższe wskaźniki osiągnęli mężczyźni niż kobiety. Poza parafiami wiejskimi są to różnice dwukrotne, a czasem nawet większe. Oznacza to, że znacznie większy odsetek mężczyzn niż kobiet utracił kontakt z Kościołem, co rzutuje także na ich poczucie przynależności do parafii.

Inną praktyką publiczną nadobowiązkową są nabożeństwa paraliturgiczne, zwane okresowymi lub sezonowymi. Zalicza się do nich nabożeństwo niedzielne — nieszpory, majowe, październikowe, Gorzkie Żale, Drogę Krzyżową, a także rekolekcje parafialne, odpust parafialny itp. Praktyki te są oznaką intensywniejszego życia religijnego, ale w wielu przypadkach mogą być związane bardziej z kontekstem społecznym. Poziom realizacji praktyk nadobowiązkowych jest zawsze niższy niż praktyk obowiązkowych i dużo niższy niż praktyk jednorazowych. Praktyki nadobowiązkowe, związane bardziej z kontekstem religijnym niż społeczno-kulturowym, mają szansę przetrwania także w społeczeństwie przemysłowym.

Ze względów praktycznych otrzymane w badaniach wyniki odnośnie nadobowiązkowych praktyk okresowych przedstawione zostaną w dwu tabelach. W pierwszej z nich umieszczone zostaną wyniki udziału w nabożeństwie majowym, niedzielnych nieszporach i nabożeństwie październikowym, Gorzkich Żalach, Drodze Krzyżowej, a w drugiej wskaźniki uczestnictwa w rekolekcjach wielkopostnych i w odpuszcie parafialnym.

Jak wynika z tabeli, największy odsetek parafian bierze udział w nabożeństwie ku czci Matki Bożej, odprawianym w maju. Przychodzi na to nabożeństwo sporadycznie lub częściej od 49,9% do 22% badanych w zależności od typu środowiska parafialnego ¹¹².

¹¹² Jak wynika z analizowanych tutaj badań, wskaźniki procentowe obejmują swym zasięgiem zarówno biorących udział często w tych nabożeństwach, jak i uczestniczących w nabożeństwach w niedzielę przed lub po mszy św. Stąd wskaźniki mają wartość orientacyjną. Badania w Chełmie wskazują na 8,8% parafian biorących udział w nabożeństwie majowym regularnie, 53,4% od czasu do czasu, 36% nie biorących udziału wcale. Por. Grabiec. Religijność s. 270.

Tabela 11. Typ środowiska parafialnego a udział w nabożeństwach okresowych (w %).

Typ środowiska parafialnego	Liczba badanych parafii	Udział w nabożeństwach okresowych				
		Nieszpory niedzielne	Majowe	Październikowe	Droga Krzyżowa	Gorzkie Żale
Parafie A	4	10,7	42,1	18,1	27,7	23,6
Parafie B	4	11,2	49,9	31,1	26,5 ¹¹³	32,1
Parafie C	2	11,7	44,2	27,4	27,7	27,2
Parafie D	5	30,7	39,6	35,4	31,4	27,9
Parafie E	4	—	41,5	31,8	36,0	36,4
Parafie F	8	28,4	40,0	30,0	38,7	28,6
Parafie G	1	—	22,0	10,0	3,3	5,3

Na drugim i trzecim miejscu uplasowały się nabożeństwa wielkopostne: Droga Krzyżowa i Gorzkie Żale. Nabożeństwa te mają największą tradycję i przez wielu autorów odnotowywana jest w ich uczestnictwie, w ostatnim okresie, tendencja zwykła. Różaniec odmawiany w październiku oraz niedzielne nieszpory gromadzą znacznie mniejszą liczbę wiernych niż praktyki omawiane wcześniej.

Między udziałem w praktykach sezonowych a strukturą płci zachodzi pewna zależność statystyczna. We wszystkich typach środowisk parafialnych większy odsetek kobiet niż mężczyzn bierze udział w nabożeństwach okresowych. Różnice te są bardziej widoczne w parafiach miejskich niż wiejskich (np. udział w nabożeństwie majowym w parafiach wiejskich — 39,4% mężczyzn i 43,1% kobiet, natomiast w parafiach miasteczkowych 28,7% mężczyzn i 55,8% kobiet).

Tylko niektóre z analizowanych badań dostarczają danych odnośnie udziału w dwu innych praktykach okresowych: rekolekcjach wielkopostnych oraz odpuszcie parafialnym. Otrzymane wyniki zostaną przedstawione w następnej tabeli.

Udział w rekolekcjach wielkanocnych ¹¹⁴ ma charakter masowy. W każdej jednak parafii istnieje odsetek parafian, którzy z różnych przyczyn zerwali z tą praktyką (badania w Lubinie mówią o 9% respondentów). We wszystkich prawie parafiach kobiety liczniej biorą udział w rekolekcjach niż mężczyźni. Na udział w odpuszcie parafialnym zwrócono uwagę tylko w dwu badaniach środowiska wielkomiejskiego. Otrzymane wskaź-

¹¹³ Ten wynik pochodzi tylko z badań prowadzonych w parafii Niepokalanego Serca NMP w Grudziądzu. Por. Poloczek. Pochodzenie s. 202.

¹¹⁴ W większości parafii polskich odbywają się rekolekcje wielkopostne i adwentowe. Uwzględniane tutaj badania biorą pod uwagę tylko rekolekcje wielkopostne.

niki nie są wysokie. W kontekście wielkomięjskim odpadła oprawa społeczno-kulturowa odpustów. Ma to duży wpływ na zasięg udziału w tych uroczystościach. Należy przypuszczać, że tam, gdzie jeszcze obok motywów religijnych współwystępują także motywy pozareligijne, ma miejsce znacznie szerszy udział w parafialnych uroczystościach odpustowych.

Tabela 12. Udział parafian w rekolekcjach wielkopostnych i odpuszc parafialnym (w %).

Nazwa parafii	Rekolekcje wielkopostne				Odpust parafialny	
	Ogółem	Płeć		Ogółem	Płeć	
		M	K		M	K
Nowa Huta-Mogiła (A)	59,4	55,2	62,3	44,3	40,6	46,6
św. Jakuba w Szczecinie (A)	43,2	37,5	46,7	12,7	14,9	11,4
św. Bartłomieja w Płocku (B)	—	—	—	20,8	—	—
Lublin (B) ¹¹⁵	36,8	30,1	41,2	—	—	—
Przybyszówka (E)	55,3	59,1	52,0	—	—	—
Husów (F)	76,1	72,2	79,8	—	—	—

W ramach praktyk pobożnych uwzględniają niektóre badania także stosunek parafian do ewentualnego uczestnictwa w grupach rozwijających miłość czynną ¹¹⁶. Parafialna działalność charytatywna realizowana jest w ramach tych grup. Włączenie się do nich pogłębia więź między parafianami oraz uwrażliwia ich na potrzeby bliźnich, przyczyniając się do realizacji przykazania miłości Boga i bliźniego.

Okolo 1/3 respondentów wyraziła chęć rozwijania miłości czynnej wśród parafian. W tej grupie we wszystkich parafiach więcej jest kobiet niż mężczyzn. Wysokie są wskaźniki tych, którzy wypowiedzieli się, że nie wyrażają zgody na udział w grupach pogłębiających miłość czynną. W tej kategorii znalazło się więcej mężczyzn niż kobiet. Stosunkowo wysokie były też wskaźniki osób, które nie miały swego zdania w tej sprawie bądź nie odpowiadały na postawione im pytanie. Dla poszczególnych

¹¹⁵ Z badań w Lublinie uwzględniamy tylko respondentów, którzy regularnie uczestniczą w rekolekcjach. Oprócz uczestniczących regularnie, badania stwierdzają, że 41,7% uczęszcza na rekolekcje „od czasu do czasu” — w tym 43,8% mężczyzn i 40,4% kobiet oraz 9,4% nie uczęszcza nigdy, w tym 13,7% mężczyzn i 6,6% kobiet. Por. Semik, Wpływ czynnika s. 179.

¹¹⁶ Por. Kurałowicz. Przynależność s. 314.

typów środowisk parafialnych wskaźnik ten kształtował się od 6,6% do 21,8%.

Do praktyk publicznych nadobowiązkowych należą także praktyki zbiorowe. Praktyki te traktowane są jako czynności religijne wykonywane z inicjatywy i w ramach grupy religijnej. Należą do nich udział w procesjach, pielgrzymkach i Żywym Różańcu. Wskaźniki tych praktyk dla poszczególnych środowisk społecznych przedstawiają się następująco.

Z praktyk zbiorowych najwyższe wskaźniki osiągnął udział w procesjach, które urządza się zazwyczaj kilka razy w roku. Z tabeli wynika, że w środowiskach wiejskich stwierdziło swój udział w procesjach znacznie więcej respondentów niż w parafiach małomiasteczkowych i wielkich miast. Dużo niższe wskaźniki osiągnęli respondenci ze wszystkich

Tabela 13. Typ środowiska parafialnego a stosunek parafian do uczestnictwa w grupach pogłębiających miłość czynną (w %) ¹¹⁷.

Nazwa parafii	Wyraża zgodę			Nie wyraża zgody		
	Ogółem	Płeć		Ogółem	Płeć	
		M	K		M	K
Nowa Huta-Mogiła (A) Sw. Jakuba w	36,1	31,9	39,0	44,1	46,2	42,6
Szczecinie (A)	21,1	19,7	22,0	26,8	40,4	18,4
Przybyszówka (E)	37,6	35,7	39,0	42,0	44,1	40,1
Husów (F)	35,0	31,9	37,5	42,9	46,2	40,3

Tabela 14. Typ środowiska parafialnego a uczestnictwo w praktykach zbiorowych.

Typ środowiska parafialnego	Liczba badanych parafii	Uczestnictwa w praktykach zbiorowych			
		Procesje	Pielgrzymki	Żywy Różaniec	Inne
Parafie A	2	65,3	2,0	3,1	1,8
Parafie B	3	61,3	11,6	6,0	3,1
Parafie C	5	66,6	6,9	11,3	2,3
Parafie D	6	66,2	14,5	14,4	3,4
Parafie E	5	69,8	22,4	12,3	22,8
Parafie F	8	76,9	17,5	22,7	4,0
Parafie G	4	76,9	4,9	3,8	—

¹¹⁷ Tabela pomija odpowiedzi „nie wiem” i „brak odpowiedzi”.

środowisk parafialnych w zakresie udziału w pielgrzymkach i Żywym Różańcu. Również i w tych praktykach bierze udział więcej parafian wiejskich niż miejskich. Płeć różnicuje dość wyraźnie udział w praktykach zbiorowych. We wszystkich typach środowisk kobiety osiągnęły wyższe wskaźniki udziału w praktykach niż mężczyźni. Największe różnice ujawniły się w praktyce Żywego Różańca (parafie małych miast: mężczyźni 13,3% i kobiety 23% w parafiach miejsko-wiejskich mężczyźni 4,5% i kobiety 13,3%; w parafiach wiejskich mężczyźni 14,4% i kobiety 29,6%).

5. DZIAŁANIA NA RZECZ PARAFII

Wskaźnikiem przynależności do parafii w płaszczyźnie działania są także akcje podejmowane na rzecz parafii. Udział w tych działaniach jest wyrazem więzi z parafią, gdyż funkcjonuje ona w ścisłym związku z jej członkami i dla nich. Chodzi tu o akcje związane z utrzymaniem i funkcjonowaniem parafii, a między innymi o świadczenia materialne za usługi religijne, ofiarność na cele kultu, osobisty udział w pracach przy kościele, a także uczestnictwo w akcjach miłosierdzia chrześcijańskiego. Działanie to wskazuje także na zakres identyfikacji wiernych z celami i dą-

Tabela 15. Typ środowiska parafialnego a udział parafian w działaniach na rzecz parafii (w %) ¹¹⁸.

Typ środowiska parafialnego	Liczba badanych parafii	Udział parafian w działaniach na rzecz parafii				
		Składki na tacę	Ofiary na remonty	Udział w akcjach miłosierdzia chrześc.	Udział osobisty w pracach przy kościele	Zakup rzeczy do kościoła
Parafie A	2	74,9	8,1	5,3	5,4	6,6
Parafie B	3	61,7	22,0	4,4	11,9	5,4
Parafie C	3	60,2	21,0	3,9	4,1	7,6
Parafie D	8	76,0	37,8	12,9	13,8	12,9
Parafie E	6	75,6	33,3	12,4	44,1	6,9
Parafie F	13	74,5	49,6	15,1	26,8	19,2
Parafie G	4	63,1	46,1	2,9	5,0	—

¹¹⁸ W pracach, z których zostały wzięte wyniki badań, suma odpowiedzi wynosi ponad 100%, ponieważ część respondentów udzielała więcej niż jednej odpowiedzi.

żeniami parafii. Najbardziej integrująco w sensie społecznym oddziałuje osobista pomoc wiernych w pracach przy kościele. Poniższe zestawienie przedstawia jak katolicy poszczególnych typów środowisk parafialnych angażują się w różne formy działań wspólnogrupowych na rzecz parafii.

Jak wynika z tabeli 14 udział katolików w działaniach na rzecz parafii kształtuje się na niskim poziomie z wyjątkiem ofiar na tacę i ofiar na remonty. Najniższe wskaźniki odnotowano w parafiach wielkich miast, a najwyższe w parafiach wiejskich i podmiejskich, a także wiejsko-miejskich. Płeć w niewielkim stopniu różnicuje wskaźniki udziału w działaniach na rzecz parafii. Kobiety częściej angażują się w „świadczenia” na rzecz parafii niż mężczyźni. Są to jednak różnice nieznaczne. Jednakże w pracach przy kościele pracowało więcej mężczyzn, niż kobiet, prawdopodobnie bardziej ze względu na sam charakter tych prac, niż większe zaangażowanie mężczyzn w sprawy parafii. Wydaje się, że można sformułować stwierdzenie, że im bardziej heterogeniczne środowisko, tym mniejsze wyczulenie katolików na potrzeby parafii, co na pewno rzutuje też na poczucie przynależności do wspólnoty parafialnej. Można odnotować także fakt, że intensyfikacja praktyk religijnych i działań parafialnych pozostaje w jakiejś zależności od stopnia integracji i stabilizacji ludności w poszczególnych środowiskach społecznych.

6. WNIOSKI

Przedstawiony obraz przynależności do parafii w płaszczyźnie działania został ukazany w świetle danych z badań socjologicznych przeprowadzonych w latach 1970—1984 w 61 parafiach terytorialnych, z uwzględnieniem siedmiu typów środowiskowych.

Przeprowadzone analizy wykazały, że przynależność do parafii w płaszczyźnie działania osiąga wyższe wskaźniki w środowisku wiejskim niż miejskim. Minimum związku z parafią zachowuje ogromna większość parafian we wszystkich wyodrębnionych typach środowiska parafialnego. To minimum więzi przynależnościowej wyraża się w spełnianiu praktyk jednorazowych. Najwyższy stopień uczestnictwa realizuje się w formie praktyk jednorazowych, a zwłaszcza chrztu, pogrzebu katolickiego i I komunii św., mniejszy w postaci praktyk obowiązkowych i najmniejszy w formie praktyk nadobowiązkowych, zwanych pobożnymi. Uczestnictwo w praktykach religijnych przejawia się w postaci pewnego continuum, od pełnego zaangażowania w praktyki religijne, poprzez różne stopnie pośrednie, aż do udziału tylko formalnego i dorywczego.

Zasadnicze zróżnicowanie więzi przynależnościowej katolików do parafii wykazała analiza poziomu praktyk obowiązkowych. We wszystkich typach środowiska parafialnego duża część katolików utrzymuje łączność z parafią poprzez udział w niedzielnej mszy św. i jeszcze większy poprzez przystępowanie do komunii św. wielkanocnej. Dość wysokie wskaźniki praktykujących niesystematycznie świadczą, jak się wydaje, o indywidualizacji więzi przynależnościowej z parafią. Dla wielu uczestników zgromadzenia msza św. niedzielna nie ma charakteru wspólnotowego. Preferują oni albo indywidualne formy albo odczuwają charakter ogólnokościelny uczestnictwa mszalnego. W tym ostatnim przypadku udział wyraża się w chęci i przynależności do Kościoła powszechnego i we wspólnotocie wiary. Tylko pewna grupa ludzi ujmuje niedzielne zgromadzenie eucharystyczne w wymiarach parafialnych, przeżywając łączność typu rodzinnego lub typu społeczności lokalnej. Zasięg tej grupy jest różny w poszczególnych typach środowiska parafialnego. We wszystkich typach środowiska parafialnego odnotowano duże różnice wskaźnikowe między dominicantes i paschantes, co jest charakterystyczne dla tradycyjnej religijności polskiej.

Poczucie przynależności katolików do parafii wyrażone udziałem w praktykach obowiązkowych, różnicuje się nie tylko ze względu na typ środowiska parafialnego, ale także szczególnie w przypadku parafii miejskich, w zależności od stopnia integracji i stabilizacji ludności w danym środowisku. Im bardziej heterogeniczne środowisko i mniejszy stopień stabilizacji i integracji, tym niższy poziom praktyk regularnych i nieregularnych.

Niezbyt wysokie wskaźniki uczestnictwa w praktykach nadobowiązkowych, które mają zabarwienie szczególnie parafialne, wskazuje na jakiś rozpad więzi parafialnej oraz na kształtowanie się przynależności do globalnej społeczności kościelnej. W tym procesie parafia, jak się wydaje, staje się coraz bardziej instytucją o charakterze usługowym. Im bardziej heterogeniczne środowisko społeczne, tym rzadziej katolicy spełniają obowiązki religijne ze względu na naciski środowiskowe, a częściej kierują się motywami o charakterze indywidualno-przeżyciowym, co można odnotować w parafii. Praktyki pobożne pozwalają ustalić istnienie w parafii pewnej grupy osób, głównie kobiet i dzieci, przejawiających intensywniejsze życie religijne. Większość parafian jednak ogranicza swoje zaangażowanie religijne do praktyk jednorazowych i obowiązkowych.

Środowisko społeczne różnicuje w dość wyraźny sposób także udział parafian w działaniach na rzecz parafii. Generalnie chyba można powiedzieć, że ten udział kształtuje się na dość niskim poziomie. Współpraca katolików z parafią ogranicza się do składania ofiar, bez większego osobistego zaangażowania się w jej sprawy. Prawdopodobnie ta pozostaje rów-

niez w związku z kształtowaniem się poczucia przynależności do grupy parafialnej.

Przynależność do parafii w płaszczyźnie działania różnicuje w sposób dość istotny także struktura płci. Kobiety osiągnęły sporo wyższe wskaźniki uczestnictwa w praktykach religijnych, zwłaszcza obowiązkowych i nadobowiązkowych i nieco wyższe wskaźniki w działaniach na rzecz parafii. Na tej podstawie można by, jak się wydaje, wnioskować, że kobiety w płaszczyźnie działania wykazują się wyższymi wskaźnikami przynależności do parafii niż mężczyźni.

Na stopień przynależności do parafii w płaszczyźnie działania wywierają wpływ oprócz struktury płci i środowiska społecznego, także inne czynniki, jak: wiek, wykształcenie, pochodzenie środowiskowe, a nade wszystko stopień intensywności przeżywanej wiary. Wszystkie wymienione aspekty przynależności do parafii oczekują dalszych systematycznych opracowań.